

Ηλίας Ν. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ

Δωρεές, κληροδοσίες και «ιδρύματα» στην ελληνο-ρωμαϊκή αρχαιότητα. Προβλήματα ορολογίας*

Οι στρατηγικές διατήρησης της μνήμης των ατόμων κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα χαρακτηρίζονται από πολυμορφία. Μεγαλοπρεπή αγάλματα, λυρικά επιγράμματα, μνημειακού χαρακτήρα τάφοι αλλά και λιγότερο γνωστές δωρεές και κληροδοτήματα για την ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών είναι κάποιες από τις μορφές που λάμβανε ο πόθος για την διαιώνιση της μνήμης του τεθνεώτος. Κάποιες από τις τεχνικές αυτές συναρτώνται ευθέως με ευρύτερες κοινωνικές στρατηγικές διάκρισης, όπως ο ευεργετισμός.

Στη σύγχρονη ιστορική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η τάση να χρησιμοποιείται –καταχρηστικά όπως ελπίζω να αποδείξω¹– ο

* Πρώιμη μορφή του άρθρου παρουσιάστηκε στην 14^η ετήσια συνάντηση των ιστορικών του δικαίου στην Κομοτηνή τον Νοέμβριο του 2011 και στο μεταπτυχιακό σεμινάριο αρχαίας ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών τον Μάιο του 2012. Ευχαριστώ τους μετέχοντες και ιδιαίτερα την καθ. Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα και την επίκ. καθ. Σ. Ανεζίρη για την ευκαιρία να αναπτύξω τις παραπάνω θέσεις, αλλά και για τις παρατηρήσεις τους.

1. Σε παρόμοιο ολίσθημα έχω υποπέσει στο Arnaoutoglou (2012).

όρος «ίδρυμα» για να περιγράψει την μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων (κινητών ή/και ακινήτων) σε μια συλλογικότητα (πόλη, βουλή, γερουσία, ιδιωτικό σωματείο, ή σπανιότερα *ad hoc* συνιστώμενο συλλογικό όργανο) με σκοπό την χρηματοδότηση, από την πρόσοδο τους, της οργάνωσης σε μόνιμη βάση κάποιας εκδήλωσης (ή σειράς εκδηλώσεων) ή έργου ιδιωτικού² ή δημόσιου ενδιαφέροντος³ με περιοδικό χαρακτήρα (συνήθως ετήσιο), αδιακρίτως του νομικού σχήματος μέσω του οποίου υλοποιείται (δωρεά «εν ζωή» «υπό τρόπο», κληροδοσία «υπό τρόπο»)⁴. Έτσι, όμως, συσκοτίζονται οι ειδικότερες παράμετροι κάθε παροχής, καθώς παρουσιάζονται ως «αντικειμενικές» και όχι ως προϊόν ιστορικών συνθηκών. Παραδείγματος χάριν, οι παροχές που υλοποιούνται με δωρεές εν ζωή μπορεί να υποκρύπτουν εντεινόμενο τοπικό ανταγωνισμό ανάμεσα στα μέλη της ελίτ των πόλεων⁵. Επιπλέον, η χρήση του σύγχρονου όρου «ίδρυμα» περικλείει τουλάχιστον δύο διαφορετικά νομικά γεγονότα, ενώ ο ίδιος ο όρος είναι άγνωστος κατά την ελληνο-ρωμαϊκή περίοδο⁶. Οι διαφορετικοί, όμως, νομικοί μηχανισμοί συνοδεύονται από ιδιαίτερες προϋποθέσεις και κανόνες⁷ έτσι η κατάρτιση

2. Στεφάνωση τάφου: SEG 56.1501, ροδισμός: IK 53 (Alexandreia Troas) 152.

3. Αθλητικοί αγώνες (IG v (1) 18), δραματικές ή μουσικές παραστάσεις (SEG 38.1462), τέλεση θυσιών (IG x (2) (2) 348 – 349), εστίαση (IG x (2) (2) 300), διανομή χρηματικού ποσού (AJA 4 (1888) 10 αρ. 6) ή σίτου (IG v (1) 526), παροχή ελαίου για τη λειτουργία του γυμνασίου (IBeroia 7), ανέγερση και συντήρηση οικοδομημάτων (RPh 11 (1937) 334 αρ. 9, SEG 54.1436), λειτουργία λουτρών (IG xii (5) 946), διασφάλιση της λειτουργίας βιβλιοθήκης (IK 17 (Ephesos) 5113) ή παροχή εκπαίδευσης (Milet I (3) 145, Syll³ 671-672 για τις οποίες βλ. πιο πρόσφατα Dimopoulou-Piliouni, A. (2007) «Les garanties des dettes envers une fondation: le cas de Syll³ 672» RHDFE 85, 437-53, Migeotte, L. (2009/10) «La fondation d'Attale II à Delphes: dispositions administratives et financières» Dike 12/13, 203-17 και Harter-Uibopuu (2011: 135-7)).

4. Βλ. Laum (1914: i 60-115) και πολύ πρόσφατα Campanille (2011). Ομοιότητες με την ποικιλία των σκοπών που εξυπηρετούν οι δωρεές και τα κληροδοτήματα σε πόλεις, βλ. Harter-Uibopuu (2011) και *municipia*, βλ. Johnston (1985: 106). Η διάκριση ανάμεσα σε «ιδρύματα» ιδιωτικού χαρακτήρα κατά την ελληνιστική περίοδο και δημόσιου χαρακτήρα κατά την αυτοκρατορική εποχή που προτείνει ο C. P. Jones στο άρθρο του “A deed of foundation from the territory of Ephesus” JRS 73 (1983) 116 είναι σχηματική και μάλλον παραπλανητική.

5. Ενδεικτικά βλ. την διαπίστωση της Liu (2008: 239) ότι τα σωματεία με αυξημένο κοινωνικό γόητρο και πλούτο προσείλκυαν τις πιο γενναιόδωρες δωρεές και κληροδοτήματα, συντείνοντας στην κοινωνική ιεράρχηση των σωματείων.

6. Το γεγονός αυτό έχει τονιστεί κατά συρροή από πολλές γενιές ιστορικών, κυρίως του ρωμαϊκού δικαίου, ενδεικτικά βλ. Πετρόπουλος (1944: 428), Bruck (1955), de Visscher, F. (1955) “Les fondations privées en droit romain classique” RIDA 2, 197-218, Feenstra, R. (1956) «Le concept de fondation du droit romain classique jusqu'à nos jours: théorie et pratique» RIDA 3, 245-63, Preaux (1956), Kaser (1971: 310). Η Mannzmann (1962: 19-23) τονίζει το αλυσιτελές της σύγχρονης νομικής έννοιας του «ιδρύματος» για την κατανόηση του ελληνο-ρωμαϊκού φαινομένου.

δωρεάς εν ζωή παρείχε μεγαλύτερα περιθώρια ελιγμών καθώς επέτρεπε την τροποποίηση των όρων της ή και την ανάκληση της από τον δωρητή⁷. Επίσης, επειδή η έπαγγελία - δωρεά (*sub modo*) έπρεπε να γίνει αποδεκτή από την πόλη, ήταν δυνατόν η δωρεά να απορριφθεί ή να γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης ή και αντιδικίας⁸. Αντίθετα στην περίπτωση των κληροδοσιών δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα. Αχιλλείος πτέρνα των κληροδοσιών «υπό τρόπο» ήταν η διασφάλιση της συμμόρφωσης του κληροδόχου με τη βούληση του διαθέτη⁹.

Σκοπός του άρθρου είναι να αναδείξει τις νομικές αποχρώσεις που λανθάνουν πίσω από τον γενικό –και ενδεχομένως παραπλανητικό– όρο «ίδρυμα». Η έρευνα για τις δωρεές, τις κληροδοσίες και τα «ιδρύματα» στην ελληνο-ρωμαϊκή αρχαιότητα, σε αντίθεση με τις μελέτες για τους νομικούς θεσμούς της κλασικής Αθήνας, στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε επιγραφές. Οι γραμματειακές πηγές είναι μάλλον περιορισμένες. Ο Laum συγκέντρωσε 10 μαρτυρίες για μια περίοδο που εκτείνεται από τον Ξενοφώντα (5^{ος}/4^{ος} αι. π.Χ.) έως τον Ιωάννη Μαλαλά (6^{ος} αι. μ.Χ.)¹⁰. Το πρόβλημα, φυσικά, με τις επιγραφικές μαρτυρίες είναι η υπερβολική τους έκθεση στον παράγοντα τύχη (εύρεση, κατάσταση του τεκμηρίου, αποκατάσταση) και οι περιορισμοί που εμπεριέχουν ως πολιτισμική συμπύκνωση και έκφραση της ελληνο-ρωμαϊκής κοινωνίας. Παρόλα αυτά, οι επιγραφές παρέχουν ένα ικανοποιητικό περίγραμμα της κοινωνίας και των θεσμών των περιόδων αυτών.

Τα επιγραφικά τεκμήρια συνήθως διασώζουν, είτε αυτούσιο είτε αποσπασματικά, το κείμενο διαθηκών και δωρεών, αναφορές σε τιμητικά ψηφίσματα όπου παρεμπιπτόντως απαριθμούνται και οι ευεργεσίες του τιμώμενου με την μορφή δωρεών ή/και κληροδοτημάτων, ή μνείες παρόμοιων πράξεων σε επιτύμβια μνημεία, όπου αποτυπώνεται η υποχρέωση τέλεσης επιμνημόσυνων τελετών ανά τακτά χρονικά διαστήματα¹¹. Οι κανονιστικές ρυθμίσεις είναι ελάχιστες, περιορίζονται δε στη ρωμαϊκή περίοδο. Οι δύο, από την ρωμαϊκή Μικρά Ασία (Εφεσος, απόφαση του διοικητή Παύλου Φάβιου Περσικού του 44 μ.Χ. και Αλεξάνδρεια Τρωάδα, επιστολή του Αδριανού του 134 μ.Χ., αντίστοιχα), αφορούν την αρμόζουσα χρήση των περιουσιακών στοιχείων που κληροδοτήθηκαν, ενώ η διάταξη από τον αιγυπτιακό Γνώμονα του Ιδιολόγου ορίζει την τύχη των κληροδοτηθέντων όταν

7. Βλ. επιγραφή BCH 16 (1892) 427 αρ. 58 παρακάτω σελ. 70 σημ. 33.

8. Για διαπραγμάτευση βλ. IG ix² 798 με Harter-Uiboruu (2011: 134) και για αντιδικία, IK 15 (Ephesos) 1491 του έτους 144/5 μ.Χ.

9. Βλ. Johnston (1985: 118).

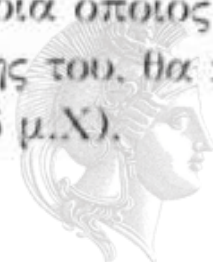
10. Βλ. Laum (1914: i 2 και ii αρ. 12-16, 18, 49, 53, 204^a, 208).

11. Βλ. Laum (1914: i 3-8).

εκλείφουν οι δικαιοῦχοι (περιέρχεται στο δημόσιο ταμείο). Στην ενότητα των κανονιστικών ρυθμίσεων θα πρέπει να ενταχθεί και η πρόσφατα δημοσιευμένη επιγραφή από την ρωμαϊκή Χίο, στην οποία διασώζεται απόφαση της γερουσίας εναντίον όσων ιδιοποιούνται δωρηθέντα ή κληροδοτηθέντα περιουσιακά στοιχεία σε αυτήν.¹²

12. Βλ. τη σχετική συζήτηση στους Laum (1914: i 2-8), Oliver, J. H. (1953) *The ruling power. A study of the Roman empire in the second century after Christ through the Roman oration of Aelius Aristides*, 963-80, Philadelphia και Fournier (2010: 553-56), Κανονιστικές ρυθμίσεις: IK 11 (Ephesos) 17 (Εφεσος, περ. 44 μ.Χ.) διάταξη του ανθυπάτου Παύλου Φάβιου Περσικού: ...ὁμοίως ὅσα χρήματα ἀπολέλειπται τῇ πόλει ἢ μέρει τινὶ καὶ [συστ]ήματι τῶν ἐν αὐτῇ, ταῦτα [δα]νείζεσθαι τούτῳ τῷ νόμῳ, ὃ [κατελείφθη]/ ἀρέσκει καὶ μὴ ὑπὸ τῶν ἀρχόντων εἰς ἄλλας χρ[ε]ῖ[α]ς καὶ δ[απ]άνας μετάρχεσθαι... SEG 56.1359 (Αλεξάνδρεια Τρωάς, 134 μ.Χ.) επιστολή του αυτοκράτορα Αδριανού προς τους Διονυσιακούς τεχνίτες: ...τοὺς ἀγῶνας πάντας ἄγεσθαι κελεύω καὶ μὴ ἐξεῖναι πόλει πόρους ἀγῶνος κατὰ νόμον ἢ ψήφισμα ἢ διαθήκας ἀγομένους μετενενκεῖν εἰς ἄλλα δαπανήματα οὐδὲ εἰς ἔργου κατασκευὴν ἐφίημι/ χρήσασθαι ἀργυρίῳ, ἐξ οὗ ἄθλα τίθεται ἀγωνισταῖς ἢ συντάξεις δίδονται τοῖς νεικήσασιν. Εἰ δέ ποτε ἐπέιξαι/ πόλιν οὐκ εἰς τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν, ἀλλ' ὥς πυρὸν ἐν σειτοδεῖα παρεσκευάσα, πόρον τινὰ ἐξευρεῖν./τότε μοι γραφέσθω, ἄνευ δὲ τῆς ἐμῆς συνχωρήσεως μηδὲν πρὸς τὸ τοιοῦτό τι ἐξέστω λαμβάνειν τάδε/ εἰς τοὺς ἀγῶνας ἀποτεταγμένα χρήματα ... Gnomon Idioslogos 17 (Αἴγυπτος, 2^{ος} αἰώνας μ.Χ.): τὰ καταλειπόμενα εἰς θυσίας κατοικομένων, ὅταν μηκέτι ὧσιν οἱ ἐπιμεληθησόμενοι τούτου, ἀναλαμβάνεται. SEG 56.1002, 2-10 (Χίος, αρχές 1^{ου} αἰώνα μ.Χ.) απόφαση γερουσίας: [Ἐπειδὴ τινες τῶν κληρονομούντων [---c. 10---]/ [---c. 5---]ν ἢ κεκληρονο[μη]κότων τοὺς [διατασσομέν]/[ους] ἢ κ[τ]ήσεις ἐγγείου[ς] ἢ] χρήματα ἢ καὶ ἄ[λλα κτῆ]/[ματ]α εἰς τὰς ἑαυτῶ[ν] ἢ π[α]ίδων αὐτῶν γ[ενεθλι]/[ους] ἡμέρας ἢ καὶ ἄλλ[ως] π[ω]ς βουλομένους [εὐεργε]/[τεῖ]ν τὸ σύστημα, οἱ φυλ[ά]σσοντες ὑ τὴν προ[αίρε]/[σιν] τῶν διατασσο[μένω]ν ... / [ἀφ]αιροῦσιν ὑ τὰ κατα[...]/θέντα τῇ γερουσί[α] [εἰς ὄφε]/[λο]ς ἰδιον ποιούμενοι ὑ τὴν τοῦ συστήμα[τος] - 5 ---], για τις γερουσίες και τον ρόλο τους στη διαχείριση της μνήμης βλ. Γιαννακόπουλος, Ν. (2008) Ο θεσμός της γερουσίας των ελληνικών πόλεων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Οργάνωση και λειτουργίες, 292-307. Θεσσαλονίκη. Συγγενής με τα παραπάνω, χωρίς να έχουν κανονιστικό χαρακτήρα, είναι και η επιγραφή SEG 38.1448 (Λυκία (Βάλβουρα), 158 μ.Χ.) με την οποία ο Αντωνίνος Πίος εγκρίνει τα «ἐπιτίμια» που προβλέπει η πόλη σε περίπτωση μη υλοποίησης της «ἐπανγγελίας» για διεξαγωγή μουσικού «ἀγῶνος» και η κατά τι νεώτερη απόφαση του διοικητή της Αχαΐας για την απαγόρευση απαλλοτρίωσης καθιερωθέντων ακινήτων στον ναό της Δήμητρας στην Ελευσίνα, IG ii² 1092, B, 13-25. Απαγόρευση διάθεσης των αφιερωθέντων χρημάτων για τη διεξαγωγή αθλητικών αγώνων στην Αλεξάνδρεια, P. Oxy. iv 705, 46-53 (= W. Chr. 153) των πρώτων ετών του 3ου αιώνα μ.Χ. Βλ. επίσης τις παρατηρήσεις του Johnston (1985: 117-21) για τις συνθήκες (έλλειψη αποτελεσματικών ενδίκων μέσων για τη συμμόρφωση του κληροδόχου στην εκτέλεση του διαγραφόμενου σκοπού) που οδηγούσαν στην παρέμβαση καταρχήν της συγκλήτου και κατόπιν του ρωμαίου αυτοκράτορα σε περιπτώσεις τροποποίησης του σκοπού του κληροδοτήματος. Πρβλ. όμως και την απαγόρευση που ενσωματώνει ο Γ. Ιούλ. Δημοσθένης από τα Οινόανδα της Λυκίας στην ἐπαγγελία του, σύμφωνα με την οποία ὅποιος προσφύγει στον Ρωμαῖο διοικητή για να τροποποιήσει τους όρους της διαθήκης του, θα καταβάλλει πρόστιμο δυόμισυ χιλιάδων δραχμών, SEG 38.1462, 34-37 (124-126 μ.Χ.).

Η τεκμηρίωση της σχετικής με τις δωρεές, τα κληροδοτήματα και τα «ιδρύματα» προβληματικής χωλαίνει καθώς δεν υπάρχει εξαντλητικός και ενημερωμένος κατάλογος του επιγραφικού υλικού. Η πιο πρόσφατη σχετική συλλογή κυκλοφόρησε το 1914 στο δεύτερο τόμο του έργου του B. Laum¹³. Παρόλο που ο χρόνος έχει αφήσει τα ίχνη του πάνω της, η συλλογή δικαιολογημένα θεωρείται η καθιερωμένη βιβλιογραφική παραπομπή. Τις τελευταίες, όμως, δεκαετίες οι δημοσιευμένες επιγραφές έχουν αυξήσει δραματικά τον αριθμό των αναφορών¹⁴. Ενδεικτικά, ενώ ο Laum στηρίχτηκε σε ένα σύνταγμα περίπου 220 τεκμηρίων χωρίς περαιτέρω διακρίσεις, ήδη έχουν εντοπιστεί παραπάνω από 200 επιπλέον αναφορές, μία αύξηση τουλάχιστον 90%. Ο Laum ξεκινά από την αφετηρία ότι ο σύγχρονος νομικός ορισμός του «ιδρύματος» (Stiftung) είναι πολύ στενός, καθώς το «ίδρυμα» δεν μπορεί να νοηθεί κατά την αρχαιότητα ως αυθύπαρκτο νομικό πρόσωπο, όπως στα σύγχρονα δίκαια, ενώ η έννοια του όρου στην καθομιλουμένη είναι ευρεία επειδή συμπεριλαμβάνει την δωρεά και την ανάθεση¹⁵. Ο πυρήνας της έννοιας «ίδρυμα» (= Stiftung), σύμφωνα με τον Laum, ορίζεται από δύο στοιχεία, α) την εκπεφρασμένη βούληση του ατόμου για την επίτευξη ενός «διαρκούς» σκοπού και β) τον προσδιορισμό μιας περιουσιακής ενότητας, ικανής να εξασφαλίσει την επίτευξη του παραπάνω σκοπού¹⁶. Εκείνο που φαίνεται να λείπει από τον ορισμό του Laum είναι η διάσταση της αυτονόμησης της νέας ενότητας (που δημιουργείται από τη σύζευξη περιουσιακών στοιχείων και διαχειριστικών παραμέτρων)

13. Για μια περιεκτική παρουσίαση του σχετικού προβληματισμού βλ. για την Αίγυπτο Taubenschlag (1955: 64-65 (ιδρύματα), 196 (κληροδοσία)), και στη συνέχεια Préaux (1956), και για την ελληνιστική περίοδο Velissaropoulos-Karakostas (2011: ii 505-10).

14. Ενδεικτικά βλ. τη συλλογή των Bringmann, K. & H. van Steuben (eds) (1995) *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer*, 2 τόμοι, Berlin, όπου στον πρώτο τόμο συγκεντρώνονται και παρουσιάζονται, γεωγραφικά κατανεμημένες, οι αναφορές σε δωρεές των μοναρχών της ελληνιστικής περιόδου, ανεξαρτήτως εάν αυτές είχαν «ιδρυματικά» χαρακτηριστικά.

15. Laum (1914: i 1): *Bei der Darlegung dessen, was wir unter einer "Stiftung" verstehen, dürfen wir weder von dem modernen juristischen Begriff des Stiftung, noch von dem, was die Umgangssprache als Stiftung bezeichnet, ausgehen. Der erste ist zu eng, der zweite zu weit. Θα μπορούσε να προσάψει κανείς στον Laum ότι τελικά υποκύπτει στον πειρασμό να διευρύνει την έννοια, συμπεριλαμβάνοντας στον κατάλογο του και δωρεές.*

16. Laum (1914: i 2): *Zum Wesen einer Stiftung gehören also folgende Merkmale: 1. Ein von einem menschlichen Willen bestimmter dauernder Zweck, 2. Ein bestimmter Vermögenskomplex den der Stifter hergibt und der die Verwirklichung dieses dauernden Zweckes sichert.* Προβλ. τον ελλειπτικό ορισμό της Harter-Uibopuu (2011: 120) "A foundation on the other hand was a certain amount of capital either donated to the city or a sanctuary, or alternatively designated for the setting up and the running of a private association".

απέναντι σε οργανωμένες ήδη συλλογικότητες, οι οποίες ενίοτε καλούνται να την διαχειρισθούν. Ειδικότερα, η εγκατάσταση μιας συλλογικότητας ως διαχειριστή ενός περιουσιακού συνόλου (είτε μέσω δωρεάς, είτε μέσω κληροδοσίας «υπό τρόπο») μεθοδεύει με τελείως διαφορετικό τρόπο την εξυπηρέτηση του σκοπού, επενδύοντας, τουλάχιστον εν μέρει, και στο κοινωνικό γόητρο του διαχειριστή, από την σύσταση ενός αυτόνομου, συλλογικού διαχειριστικού οργάνου με *ad hoc* αρμοδιότητες από τον διαθέτη. Αυτή η διαφοροποίηση νομίζω ότι αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά μεταξύ αφενός μεν δωρεών ή κληροδοτημάτων και αφετέρου των ενώσεων που μπορούν να ονομαστούν «πρωτο-ιδρύματα».

Όσον αφορά ιδιαίτερες μονογραφίες για τα ιστορικά, δικαιοτικά, κοινωνικά¹⁷, πολιτισμικά και οικονομικά¹⁸ χαρακτηριστικά των ιδρυμάτων και κληροδοτημάτων λείπει κάποια συνθετική εργασία. Η μονογραφία της Α. Mannzmann που επιγράφεται «(Αρχαιο-) Ελληνικές πράξεις (σύστασης) ιδρυμάτων. Μελέτη για το περιεχόμενο και τη νομική μορφή» χωρίζεται σε δύο μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη εξετάζονται τα εννοιολογικά χαρακτηριστικά του ιδρύματος στην αρχαιότητα και στη σύγχρονη νομική θεωρία και το «ίδρυμα» της Ψύλλας και του Αριστομένη από την ελληνιστική Κέρκυρα (IG ix² 798 (= IG ix 694))¹⁹. Στην δεύτερη ενότητα η συγγραφέας αποπειράται να θεμελιώσει την εξίσωση της διαθήκης με την έννοια του συμβολαίου, ενώ στην τρίτη ενότητα ανιχνεύει την ιστορική εξέλιξη του «ιδρύματος»²⁰.

17. Για την κοινωνική διάσταση των δωρεών και κληροδοτημάτων στο ευρύτερο πλαίσιο του αξιακού συστήματος του «ευεργετισμού» βλ. Veyne, P. (1976) *Le pain et le cirque. Sociologie historique d'un pluralisme politique*, Paris και πρόσφατα Zuiderhoek, A. (2009) *The politics of munificence in the Roman empire. Citizens, elites and benefactors in Asia Minor*, Cambridge.

18. Βλ. Sosin, J. (2001) "Accounting and endowments" *Tyche* 16, 161-75, για τις ρωμαϊκές επαρχίες στην Αφρική και Ιταλία, Duncan-Jones, R. (1974) *The economy of the Roman empire. Quantitative studies*, Cambridge, και Kehoe, D. (1997) *Investment, profit and tenancy. The jurists and the Roman agrarian economy*, 77-136, Ann Arbor. Για τη σχέση κληροδοτημάτων και σωματείων βλ. Liu (2008).

19. Για το «ίδρυμα» της Ψύλλας και του Αριστομένη βλ. πρόσφατα Migeotte, L. (2010) «La fondation d' Aristoménès et de Psylla à Corcyre: Dispositions administratives et financières» *Studi Ellenistici* 24, 63-69 και Harter-Uibopuu (2011: 131-4).

20. Βλ. Mannzmann (1956), μελέτη η οποία αναδημοσιεύτηκε ως δεύτερο μέρος στην μονογραφία της Mannzmann (1962). Προβλ. την κριτική των H. J. Wolff, *Iura* 13 (1962) 265-75, K. Latte, *ZRG* 79 (1962) 374-6, I. Τριανταφυλλόπουλος, *EEN* 29 (1962) 518-9, J. Méléze-Modrzejewski, *RHDFE* 41 (1963) 82-92 (= *Statut personnel et liens de famille dans les droits de l'Antiquité*, Aldershot 1993), H. Hommel, *Gnomon* 36 (1964) 614-21, και M. I. Finley, *CR* 14 (1964) 224-5. Στη σχετική ελληνόφωνη βιβλιογραφία θεμελιώδης παραμένει η προσέγγιση του Γ. Πετρόπουλου (1944: 428-9) ο οποίος υποστήριξε ότι τα «ιδρύματα» ως νομικά πρόσωπα είναι δημιούργημα του χριστιανισμού, ξένα προς το κλασικό ρωμαϊκό

Με βάση τη μέχρι τώρα μελέτη του επιγραφικού υλικού προτείνεται η ακόλουθη υπόθεση εργασίας. Στα ύστερα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια εμφανίζεται μια διαχειριστική δομή παρόμοια με τη σύγχρονη του «ιδρύματος», η οποία μπορεί να αποκληθεί και «πρωτο-ίδρυμα». Σκοπός του είναι κυρίως η διαιώνιση της μνήμης και η απόδοση μεταθανάτιων τιμών στον τεθνεώτα, συνοδεύεται δε από τη σύσταση του συλλογικού σώματος, το οποίο θα διαχειρίζεται το περιουσιακό σύνολο. Το συλλογικό σώμα αποτελείται συνήθως από τους συγγενείς, εξ αίματος και εξ αγχιστείας, του ιδρυτή (βλ. χαρακτηριστικά IG xii (3) 330, 81-109). Επιβάλλεται να σημειωθεί, όμως, ότι αυτή η νομική διαρρύθμιση δεν είναι ούτε η μόνη ούτε ακολουθείται παντού ομοιόμορφα. Παραδείγματος χάριν, στην Αιγιάλη της Αμοργού τον 2^ο αιώνα π.Χ. ο Κριτόλαος δώρησε ένα χρηματικό ποσό στην πόλη με σκοπό να διεξάγονται θυσίες, εστίαση των πολιτών και αγώνες στη μνήμη του γιού του, Αλεξίμαχου (IG xii (7) 515). Κατά την ίδια περίπου περίοδο στην Λυκία κάποιος Συμμασις δώρησε ένα χρηματικό ποσό σ' ένα κοινόν τῶν χαλκέων υπό τον όρο της διεξαγωγής θυσιών και εστίασης σε καθορισμένες ημέρες²¹. Παρότι υποστηρίχθηκε ότι η εμφάνιση «ιδρυμάτων» παρόμοιου τύπου στα ελληνιστικά χρόνια προδίδει την εξασθένηση των παραδοσιακών οικογενειακών δεσμών της κλασικής περιόδου και την ενίσχυση του ατομικισμού, εν τούτοις η ευθύνη για τη συντήρηση της μνήμης του τεθνεώτος παραμένει στην οικογένεια· τα συνι-

κό δίκαιο. Στο τελευταίο ο επιδιωκόμενος σκοπός επιτυγχάνεται είτε μέσω κληροδοσίας είτε με δωρεά «υπό τρόπο» (*sub modo*). Ο Πετρόπουλος χαρακτηρίζει τα «ιδρύματα» της ρωμαϊκής περιόδου «μη αυθύπαρκτα ιδρύματα», «διότι ο ιδρυτής καταλείπει την περιουσίαν χάριν ωρισμένου σκοπού εις ήδη υφιστάμενον νομικόν πρόσωπον». Ως υπόδειγμα της ρωμαϊκής ρύθμισης θεωρεί ότι χρησίμευσε το αρχαίο ελληνικό δίκαιο, δίχως να προσδιορίζει περαιτέρω την υποτιθέμενη επίδραση. Βλ. και Bruck (1955: 161 & 165)· πρβλ. όμως Kamps (1937). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε κάποια «ιδρύματα» της ελληνιστικής περιόδου (κυρίως στα πιο πρώιμα όπως του Διομέδοντα από την Κω (τώρα IG xii (4) 348), του Ποσειδωνίου από την Αλικαρνασσό (Syll³ 1044; LSAM 72) και της Επικτήτας από την Θήρα (IG xii (3) 330)) συνιστάται ένα «οιονεί» νομικό πρόσωπο, το «κοινόν των συγγενών», το οποίο επιφορτίζεται με την διαχείριση της περιουσίας.

21. IG xii (7) 515, 4-5: ... ὃ τε ἐγδανεισμὸς τοῦ ἀργυρίου οὗ ἐπιδέδωκεν Κριτόλαο[ς]/[Ἀλξιμέδοντος]. Βλ. Laum (1914: i 71-72) και Helmis, A. (2003) "Entre les vivants et les morts. La fondation à la mémoire d'Aleximachos fils de Critolaos (IG XII.7. 515; IIe siècle av. J.-C.)» στον τόμο των Thür, G. & F. J. Fernandez Nieto (eds) *Symposion 1999. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte* (Pazo de Marín, La Coruña 6.-9. September 1999), 464-80, Köln και Harter-Uibopuu (2011: 126-30). Κληροδότημα του Συμμασι: Parker, R. (2010) "A funerary foundation from Hellenistic Lycia" *Chiron* 40, 103-21 και Arnaoutoglou (2012). Βλ. όμως και τις επιγραφές όπου η πόλη και οι αξιωματούχοι της ορίζονται διαχειριστές, IThess I 52 (Φάρσαλος, αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.) (παροχή ελαίου και διεξαγωγή αθλητικών αγώνων) και IG xii (4) 81 από την Κω των μέσων του 2^{ου} αιώνα π.Χ.

στώμενα «κοινά συγγενών» αποτελούνται κατά κύριο λόγο από τους συγγενείς, πλησιέστερους ή απώτερους, του διαθέτη²². Αντίθετα στη ρωμαϊκή περίοδο φαίνεται να κυριαρχούν –χωρίς να λείπουν και άλλοι τρόποι, ιδιαίτερα η δωρεά «υπό τρόπο» ή σπανιότερα το καταπίστευμα– ρυθμίσεις που προσιδιάζουν στη σύγχρονη κληροδοσία, με περιουσιακά σύνολα να αποδίδονται είτε κυρίως στην ίδια την πόλη, είτε σε υπάρχουσες συλλογικότητες της πόλης με αυξημένο κοινωνικό γόητρο (βουλή, γερουσία, επαγγελματικά σωματεία), είτε, τέλος, σε θεότητες. Πιστεύω, όμως, ότι θα ήταν χρησιμότερο αντί να αναζητούνται μεταβατικά, εξελικτικά σχήματα και ταυτόχρονα να προσφεύγουμε σε προβληματικές ιστορικές κατασκευές όπως παλιότερα η αλληλεγγύη του «γένους» ή πιο πρόσφατα ο ατομικισμός της ελληνιστικής περιόδου, να γίνει αποδεκτό ότι τα άτομα είχαν πάντοτε τη δυνατότητα επιλογής είτε να δωρήσουν είτε να κληροδοτήσουν «υπό τρόπο» μέρος της περιουσίας τους, είτε, τέλος, να δημιουργήσουν *ex nihilo* μια διαχειριστική οντότητα, αποφασίζοντας (ανάλογα με την κοινωνική τους θέση και επιρροή) ποιον θα επιφορτίσουν με το καθήκον υλοποίησης των επιθυμιών τους.

Μέχρι στιγμής εκκρεμεί μια ιστορική ερμηνεία των επιλογών των ατόμων αναφορικά με τις στρατηγικές διαχείρισης της μνήμης. Το γιατί ένα άτομο επιλέγει να δωρήσει ή να κληροδοτήσει συναρτάται όχι μόνο με την κοινωνική –πολιτική του θέση, αλλά και τις οικογενειακές παραδόσεις²³, μέρος της απάντησης για την ρωμαϊκή περίοδο ίσως βρίσκεται σε μια συγκριτική εξέταση παρόμοιων συμπεριφορών στο λατινόφωνο τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας καθώς και στην δυνατότητα που δόθηκε από τον Μάρκο Αυρήλιο σε συλλογικά σχήματα, εκτός των πόλεων, να δέχονται

22. Παρόλο που το ερώτημα της καταγωγής των «ιδρυμάτων» δεν μπορεί να απαντηθεί εδώ, εντούτοις επιβάλλεται να αναφερθεί η θεωρία του Bruck, E. (1926) *Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht*, München (MBPaR 9) (συνοπτικά Bruck (1955), ακολουθούμενος από την Préaux (1956)) σύμφωνα με την οποία οι αντιλήψεις για τη μεταθανάτια ζωή αποτελούν την κινητήρια δύναμη πίσω από την ανάπτυξη των «ιδρυμάτων». Πρβλ. όμως Kamps (1937), σύμφωνα με τον οποίον η εμφάνιση λατρευτικών «ιδρυμάτων» συμπίπτει με την υποχώρηση της αλληλεγγύης του γένους και με την ανάπτυξη της αλληλεγγύης της πυρηνικής οικογένειας, η οποία στη συνέχεια υποχωρεί εξαιτίας του επελαύνοντος ατομικισμού των ελληνιστικών χρόνων. Ο φόβος της παράλειψης των νεκρικών τιμών δεν περιορίζεται στα ελληνιστικά χρόνια, βλ. και IK 66 (Pessinus) 127 του πρώτου μισού του τρίτου αιώνα μ.Χ.: *εἰδ[ότε]ς τὴν ἐπιλη/[σμοσύν]ην τῶν κλ/[ηρονό]μ[ω]ν* ή την επιγραφή MAMA vi 306 από την Αχμονία (Φρυγία) της αυτοκρατορικής περιόδου: *οἱ γὰρ κληρονόμοι τῶν θνησκόντων ἀμελοῦσιν* καθώς και τις επιγραφές IMS ii 210, IG x (2) (1) 819, IG xii (8) 561, MAMA iv 212 όλες της αυτοκρατορικής περιόδου με παρόμοιες εκφράσεις. Για τη ρωμαϊκή Δύση βλ. Liu (2008: 240).

23. Βλ. για το ίδιο θέμα τις παρατηρήσεις του Johnston (1985: 106).

και να διαχειρίζονται κληροδοτήματα²⁴. Θα ήταν απλούστερο να δωρηθεί ή κληροδοτηθεί ένα περιουσιακό σύνολο σε μια ήδη συντεταγμένη και κοινωνικά ευυπόληπτη συλλογικότητα, παρά να προχωρήσει ο διαθέτης στη σύσταση *ad hoc* σώματος, έχοντας να λάβει υπόψη του ενδο-οικογενειακές ισορροπίες. Επιπλέον, η σύσταση δωρεάς ή κληροδοσίας εξασφαλίζει περισσότερες εναλλακτικές λύσεις αειφόρου διαχείρισης και διαιώνισης του σκοπού, σε αντίθεση με τη σύσταση «πρωτο-ιδρύματος» και το περιορισμένο φάσμα λύσεων που αυτό προσφέρει.

Στην κλασική Αθήνα, ενώ είναι γνωστοί οι περιορισμοί της ικανότητας διάθεσης, δεν υπάρχουν πληροφορίες για περιορισμούς επί των αντικειμένων διάθεσης και των ωφελουμένων από παρόμοια διάθεση, επομένως θεωρητικά ο διαθέτης ήταν ελεύθερος να προχωρήσει σε κληροδοσίες. Πράγματι, στις (αμφισβητούμενης, πάντως, αυθεντικότητας) διαθήκες των φιλοσόφων που διασώζει ο Διογένης ο Λαέρτιος περιέχονται αρκετές κληροδοσίες. Για την Γόρτυνα υποστηρίχθηκε ότι η θέσπιση του «εξαίρετου» υπέρ των άρρενων κατιόντων για τις οικίες όπου δεν διαμένουν οικόσιτοι δούλοι συνιστά μια μορφή κληροδοσίας. Σε διαθήκη σκαλισμένη σε μολύβδινη πινακίδα του τέταρτου αιώνα από τη νότια Ιταλία αναφέρονται επίσης κληροδοσίες²⁵.

24. D. 34.5.20 (Paulus, libro 12 ad Plautium): *Cum senatus temporibus divi Marci permiserit collegiis legare, nulla dubitatio est, quod, si corpori cui licet coire legatum sit, debeatur: cui autem nam licet si legetur, non valebit nisi singulis legetur: hi enim non quasi collegium, sed quasi certi homines admittentur ad legatum.* (Με απόφαση της Συγκλήτου της εποχής του θείου Μάρκου (Αυρηλίου) επιτρέπονται οι κληροδοσίες σε σωματεία, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εάν ένα κληροδοτήμα καταλείπεται σε ένα σωματείο το οποίο έχει δικαίωμα νόμιμα να συγκαλείται, τότε αυτό έχει το δικαίωμα στην κληροδοσία. Αλλά κληροδοτήμα που καταλείπεται σε σωματείο που δεν έχει το παραπάνω δικαίωμα δεν είναι ισχυρό, εκτός εάν καταλειφθεί ειδικά στα μέλη που το αποτελούν, γιατί τότε το σωματείο επιτρέπεται να λάβει το κληροδοτήμα, όχι ως σωματείο αλλά ως άτομα). Για τη συμβολή του χωρίου στο ζήτημα της νομικής προσωπικότητας των σωματείων βλ. de Robertis, F. M. (1970) "Autonomia statutaria e personificazione giuridica nel regime associativo Romano" στον τόμο *Études offertes à J. Maqueron*, 591-4, Aix-en-Provence και Zimmermann, C. (2002) *Handwerkervereine im griechischen Osten des Imperium Romanum*, 113-4, Mainz.

25. Βλ. Beauchet (1897: iii 697-703) και Biscardi (1982: 213-4). Διογένης Λαέρτιος 5.71 (Ziebarth (1903: 269 αρ. 23), Laum (1914: ii αρ. 16)) (Αθήνα, τέλος 3^{ου} αιώνα π.Χ.) Διαθήκη του Λύκωνα: *Τῶν δὲ ἐν Αἰγίνῃ μοι γενομένων μοριῶν μετὰ τὴν ἐμὴν ἀπόλυσιν καταχωρησάτω Λύκων τοῖς νεανίσκοις εἰς ἐλαιοχριστίαν, ὅπως κάμου καὶ τοῦ τιμήσαντος ἐμὲ μνήμη γένηται διὰ τῆς χρείας ταύτης ἢ προσήκουσα...* Γόρτυνα: IC iv 72 col. IV 31-37 *ἔ δέ κ' ἀποθάνει τις./ 'τέγανς μὲν τάνς ἐν πόλι κά/τι κ' ἐν ταῖς 'τέγαις ἐνεῖ αἰ/ς κα μῆ Φοικεύς ἐν Φοικεῖ ἐπ/ι κῶραι Φοικίῶν καὶ τὰ πρόβατα κα/ι καρταίποδα ἃ κα μῆ Φοικέος εἶ./ ἐπὶ τοῖς υἰάσι ἔμην.* Κληροδοσία σε επιγραφή από την νότια Ιταλία (Tefrina) του δευτέρου μισού του 4^{ου} αιώνα π.Χ., SEG 52.991bis: |— — — ἡμισ|/|σον τ|ᾶς ·

Ορολογία²⁶

Η χρησιμοποιούμενη ορολογία συνίσταται α) για τη δωρεά, στη χρήση των ρηματικών τύπων ἀνατίθημι, ἀνιερῶ, ἀφιερῶ, δίδωμι, δωροῦμαι, ἐπιδίδωμι, καθιερῶ, χαρίζω, δόσις, (κατὰ) δωρεάν κ.λ.π.²⁷, β) για τις κληροδοσίες αντίστοιχα, ἀπολείπω, ἀφήκω, δίδωμι, ἐπικαταλείπω, καταλείπω, ἀπόλειψις, κατάλειψις, ληγαῖον, κατὰ διαθήκην, διὰ διαθήκης, κ.λ.π.²⁸, γ) για το στοιχείο της διάρκειας εκφράσεις όπως, αἰδῖος, αἰώνιον, διηνεκῶς, (εἰς) αἰεί, ἀέναντος, εἰς (τὸν) αἰῶνα, εἰς (ἅ)πάντα χρόνον, εἰς τὸ διηνεκές, κ.λ.π.²⁹, δ) ο «τρόπος» που θα πρέπει να ικανοποιηθεί εισάγεται με ἐφ' ὧ, ἵνα, ὅπως, ὥς, κ.λ.π., και ε) η περιοδικότητα εκτέλεσης των τελετών με την φράση καθ' ἑκάστον ἑνιαυτόν. Το ερώτημα που εύλογα ανακύπτει αφορά τη συνεπή χρήση και διαφοροποίηση των σχετικών ὀρων· αν και δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι οι ὀροι χρησιμοποιούνται με αυστηρή συνέπεια, εν τούτοις οι βασικές διαχωριστικές γραμμές μεταξύ δωρεάς και κληροδοτήματος προκύπτουν με αδρό τρόπο³⁰.

Πο · Φιλύλλαι Κ[όνωνος ἀργυ]/[ρίω μ]νᾶς ἴκοσι καὶ Δίαι Κόνων[ος μνᾶς]/ [δεκαπ]έντε, τὰ δ' ἄλλα τᾶι γενεᾶι κ[ἀτ τάδε]/ [Ἀρι]στοκρέτει · Ἰστιαίω · πάντων [τὰ ἐπιπό]/[λαι]α, · Φιλότατι · Ἰστιαίω · τᾶς τρίτας μ[οίρας τὸ]/ [πᾶν, τὸ] δὲ ἡμισσον · τᾶς · Ξα · Νικυλῖ Ἰστιαίω · [τὸ]/[ς δὲ πω]λήσαντας τὰ ὑπάρχοντα πάν[— —]/ [— — —]αι τὰς οἰκίας φυλάσσειν τῶι παι[δίωι μέ]/[χρ' ἐς τὰ]ν ἀλικίαν μόληι· ἃ τόκα ἐγγύω[ν δέ]ηι ἀπο[ι]τιμᾶν τ[ὸν] πρύτανιν τῶργυρίω τῶ ἀ[ξιό]/[χρεω] δρ[αχ(μῶν)] · ν' · εἰ δ' ἃ δοκῇ αὐτοῖς τὸ π[αι]/[δῖον] τόκ'· εἰᾶι πωλῆν, πωλησάντω · Ε[— — —]/ [— — —] ε[ἰ]ς · Ωλ · Νίκαιος · Ξα · Κλευ[— — —]/ [— — —] Φίλυλλος · Κι · Φιλωνίδας · Α[— — —]/ [— — —] σιτων, Τι · Εὐφρονίδα[ς — — —]/ [— — —] ἵππος · ΕΤΑΝ · ΠΗ · ΑΛΕ[— — —].

26. Βλ. επίσης Laum (1914: i 54-60).

27. Πρβλ. τους λατινικούς ὀρους (*donum*) *dare*, *donare*. Βλ. επίσης Laum (1914: i 118-26) και Liu (2008: 243) με παραπομπές.

28. Πρβλ. το λατινικό ὄρο *relinquere*. Βλ. επίσης Laum (1914: i 117-8 και 130) και Liu (2008: 243).

29. Πρβλ. τις λατινικές εκφράσεις *omnibus annis in perpetuum*, *quod annis in perpetuum*. Βλ. και Liu (2008: 244).

30. Χαρακτηριστικά βλ. την επιγραφή του δεύτερου αιώνα π. Χ. από την Καύνο της Καρίας, *IKaunos* 33, 37: τῶι δὲ ἐπαγγειλαμένω[ι μὴ ἔλασσον -σ' ἢ δι]/[δ]όντι κατὰ διαθήκην [ὑπάρχειν στεφάνω]σιν χρυσῶι στεφάνωι ... και η χαλαρή χρήση του ὀρου δωρεά για να χαρακτηρίσει την περιουσιακή μεταβίβαση δυνάμει διαθήκης, *IG vii 2226/2227* (SEG 46.546) (Θίσβη, 3^{ος} αι. μ.Χ.). Πρβλ. και Jones, Chr. (1999) "A decree of Thyatira in Lydia" *Chiron* 29, 1-21 ιδιαίτερα 10-11 όπου καταλείπω = bequeath. Ο απόλυτος χαρακτήρας της διαπίστωσης της Mannzmann (1962: 19) "Einen besonderen terminus technicus für «stiften» und «Stiftung» gibt es nämlich bei den Griechen nicht", θα πρέπει να μετριαστεί καθώς υπάρχει μια αξιοσημείωτη συνέπεια στη χρήση είτε των ρημάτων δίδωμι, χαρίζω κλπ είτε των ρημάτων καταλείπω, ἀπολείπω κλπ.

Δωρεές

Εξ ορισμού, η δωρεά εμπεριέχει το στοιχείο της ελευθεριότητας. Ακριβώς αυτό το στοιχείο την καθιστά, σε συνδυασμό με την έπαγγελία, πανίσχυρο όπλο στη φαρέτρα των διαγκωνιζομένων για μια προνομιακή θέση στο κοινωνικό προσκήνιο.

Η δωρεά μπορεί να περιλαμβάνει είτε χρηματικό ποσό³¹ είτε ακίνητα³². Χαρακτηριστικό παράδειγμα λειτουργίας αλλά και των δυνατοτήτων που παρείχε η σύσταση δωρεάς καταγράφεται στην επιγραφή BCH 16 (1892) 427 αρ. 58 από την Αριασσό της Πισιδίας, μάλλον του δεύτερου αιώνα μ.Χ. Η επιγραφή διασώζει με μορφή επιστολής την έπαγγελία, την υπόσχεση, του Διότειμου γιού του Σάμου, αρχιερέα της αυτοκρατορικής λατρείας, προς τη πόλη αλλά και την τροποποίηση της αρχικής υπόσχεσης. Σύμφωνα με την αρχική δήλωση βούλησης, ο δωρητής παρακρατά την χρήση και επικαρπία των δωρηθέντων

31. Βλ. ενδεικτικά IG xii (4) 352, 1-4 (Κως, 1^{ος} αιώνας μ.Χ.) [ὁ δεῖνα ἀνέθηκα — — — τῷ προκαθηγεμόνι τᾶς]/ πόλιος Ἀσκληπιῶι καὶ τοῖς συναθιερωμένοις ἐν τῷ ἱερῷ Σεβαστοῖς θεοῖς καὶ/ τῷ Κῳίων δάμωι δηνάρια δις μύρια ταύτῃ τῇ ἱερᾷ καὶ εὐσεβεῖ ἀνιερῶσει ὑπαρχούσηι/ ὑπὲρ εὐσεβείας τῶν προδεδηλωμένων Σεβαστῶν θεῶν ἀπάντων καὶ τοῦ Κῳίων/ δάμου. IG xii (7) 245 (Μινῶα (Αμοργός), 2^{ος}/1^{ος} αιώνας π.Χ.): ἐπὶ δημιουργοῦ Θεουδήμου καὶ ἱερέως/ τῆς Ῥόδου Θράσιωνος, μηνὸς Ἀθηναίωνος/ προτεραίᾳ· οἱ ἀνδρες οἱ αἰρεθέντες ὑπὸ/ τοῦ δήμου κατὰ [ψ]ήφισμα Πάγκριτος Παγ/κρίτου, Ἀγῆνωρ Ἀμεινοκράτου, Εὐνομίδης/ Κλέωνος γράψα[ι ν]όμον, καθ' ὃν τό τε ἀργύριον ἐγδανεισ[θῆ]σεται, ὃ ἀνατέθεικεν καὶ [ἐ]/πέδωκεν ἡ γ[ι]υνὴ Ἑρμιοκρά[του] τοῦ Παγκρί[του] Ἡγήσα[ρέ]τη Αἰνησικράτου δραχ[μ]άς. Παραλλαγή απλῆς δωρεάς αποτελεί η δωρεά στον θεό Δία Βροντώντα στην επιγραφή CIRB 942 (Κυταῖον (Κριμαία), 234 μ.Χ.), όπου ο δωρητής εμπιστεύεται το ποσό της δωρεάς, εν είδει παρακαταθήκης, στον ιερέα (προφανώς του Δία), ἀγαθῇ τύχῃ, θεῷ Βροντῶντι ἐπηκόωι ἡ πατρίς Κοιτειτῶν [ι] τὸν ναὸν σὺν τοῦ παρακειμένου/ οἴκου καὶ τοῦ περιούλου ἐποίησεν ἐκ θεμελίων ἐκ τῶν ἰδίων ἀναλωμάτων ἐπιμεληθέντος τοῦ ἔργου/ Ἰουλίου Συμμάχου Στρατονεῖκου τοῦ πρὶν ἐπὶ τοῦ ἱππῶνος [ι] ὃς καὶ ἀνέθηκεν χρυσοῦς δέκα δύο ὧν τοὺς/ τόκους καταχωρεῖν κατὰ πᾶν ἔτος εἰς τὸ θεῖον πιστεύσας Ἰουλίω<ι> Ψυχάρῳι τῷ<ι> ἱερεῖ./ ἐν τῷ · αλφ' · ἔτει καὶ μηνὶ Δεῖωι α'. Σε μερικές λατινικές επιγραφές, ο δωρητής παραχωρεῖ το δῶρο σε τρίτο πρόσωπο και όχι στον δωρεοδόχο. Σε αυτήν την περίπτωση το τρίτο παρένθετο πρόσωπο θα προβεί σε παροχή προς τον δωρεοδόχο, βλ. Liu (2008) με CIL x 114 και AEp 1998 αρ. 282 (Lanuvium, 228 μ.Χ.)

32. IG xii (4) 79, 1-19 (Κως, 2^{ος} αιώνας π.Χ.) ἐπὶ μονάρχου Θαρσικράτου, μηνὸς Γε/[ραστίου] νομηνιαί, vac. ἔδοξε τᾷ βουλᾷ/ [καὶ τῷ] δάμωι, γνώμα προστατᾶν/ ἐπειδὴ Φανόμαχος Θεσσαλοῦ εὐ/σεβῶς μὲν διακείμενος ποτὶ τὸς/ θεός, φιλαγάθως δὲ ποτὶ τὸς πολί/τας ἀνιεροῖ τῷ τε Διὶ καὶ τῷ δάμωι/ καὶ δίδωτι τὰς γᾶς τὰς αὐτοῦ τὰς/ τε ἐν Ἀκόνῃ καὶ τὰς οἰκίας τὰς ἐ/πὶ ταῖς γαῖς καὶ τᾶλλα τὰ ἐν ταῖς γαῖς/ αἷς γείτονες Ἀριστοκλῆς/ Χαρμίππου, Ἀγησίας Ἀγησία κατὰ φύ/σιν δὲ Γενοκλεῦς, Θρασύανδρος Ἀ/γησία, καὶ τὰν γᾶν τὰν ἐν Αἰγῇλωι/ καὶ τὰν οἰκίαν τὰν ἐπὶ τᾷ γᾷ καὶ τᾶλ/λα τὰ ἐν τᾷ γᾷ πάντα καὶ τὰ προσόν/τα τᾷ γᾷ ταῦται π[άν]τα, αἱ γείτονες/ [Θε]ύδωρος Χαιρε[δάμο]υ, Διομέδω[ν]/ [Πυ]ρρίχου. TI— — — /

ακινήτων εφ' όρου ζωής και σε αντάλλαγμα προχωρά στην ανάληψη λειτουργιών. Στη συνέχεια, όμως, τροποποιεί την αρχική δήλωση του, γιατί δεν θέλει, καθώς αναφέρει, να μείνει η πόλη χωρίς πόρους, αναλαμβάνοντας το αξίωμα του αρχιερέα από το πρώτο έτος (καθώς και έξοδα που αναλογούν) και όχι από το τρίτο έτος, αλλά και την παροχή χρηματικού ποσού που θα χρησιμοποιηθεί για την προμήθεια λαδιού για το γυμνάσιο³³. Η επαγωγή, όμως, οποιουδήποτε περιουσιακού στοιχείου θα έπρεπε να γίνει δεκτή από το σώμα το οποίο θα το διαχειριζόταν. Χαρακτηριστική είναι η απόφαση της γερουσίας της πόλεως του Ίστρου από την Μικρά Σκυθία του 138 μ.Χ. με την οποία η γερουσία κάνει αποδεκτή την δωρεά «υπό τρόπο» χρηματικού ποσού, του αξιωματούχου της Αρτεμιδώρου γιου του Ηρόδωρου³⁴.

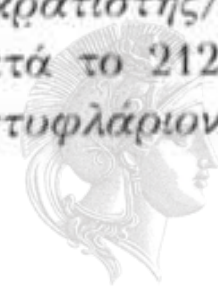
33. BCH 16 (1892) 427 αρ. 58 (Αριασσός (Πισιδία), 2^{ος} αιώνας μ.Χ.) ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν Διότειμος/ Σάμου ἄρχουσι τῆς κρατίστης Ἀριασσέ/ων πόλεως, τῆς γλυκυτάτης πατρίδος/ μου, καὶ τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, χαίρειν./ καὶ πρότερον μὲν τὴν προαίρεσιν τὴν ἐμήν./ ἣν ἔχω πρὸς τὴν πατρίδα, φανεράν ἐποίησα/ ἐξ ὧν ἐπὶ τῆς βουλῆς εἶπον, καὶ νῦν δέ./ ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀμάρτυρόν τι ἢ ἄγραφον εἶναι/ μου τὴν ὑπόσχεσιν διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης/ δηλῶ, ὅπως ἢ τε πᾶσα μου δωρεὰ καὶ ἡ αἵρεσις, ἐφ' ἧς/ δίδωμι, ἦν φυλαχθῆναι διὰ παντὸς ἀξιῶ, φανερά τυγχάνη./ δίδημι δὴ καὶ χ<α>ρίζομαι τῇ γλυκυτάτῃ πατρίδι μου/ κτήσιν μου [ἐ]νοῦσαν τόπῳ Παυνάλλοις, ἐν ὑπερ[ορί]/οις, ἐν τε ἀμπελικοῖς καὶ σειτοσπόροις, πεδε[ι]/νοῖς τε καὶ ὄρεινοῖς, καὶ τοῖς ἐποικίοις, πᾶ/σαν, ὥς ἐστίν, μηδενὸς ὑφ[η]ρημένου, τῆς κτή/σεως, ὥς καὶ τότε ἐπὶ τῆς βουλῆς εἶπον, τὴν χρ[εῖαν]/ καὶ τὴν καρπεῖαν ἔξω ἐγὼ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρό/νον· ὑπὲρ δὲ τοῦ μὴ δοκεῖν ἀπροσοδιάστον/ τὴν δωρεάν μου τῇ πόλει καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς/ μου χρόνον τυγχάνειν, τελέσω, οὐχ ὥς πρότε/ρον ἐπὶ τῆς βουλῆς εἶπον, ἀπὸ τοῦ τρίτου τῆς/ ἀρχιερωσύνης ἔτους ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ ἔ[τους] πρώ[του] /του, καὶ αὐτοῦ [[δηνά-ρια — - - ἄτινα]]/ χωρήσει εἰς ἐλεοθέσιον χρόνου οὗ ἔξαρχές/ — — —. Παρακράτηση χρήσης και επικαρπίας επίσης και στην επιγραφή SEG 20.316, 13-17 από την Κύπρο του δευτέρου αιώνα μ.Χ. Βλ. επίσης την «ἐπαγγελία» της δωρεάς του Κ. Ιούλιου Δημοσθένους από την Τερμησσό προς Οινόανδα της Λυκίας, SEG 38.1462. Βλ. τις παρατηρήσεις του Johnston (1985: 117) σχετικά με την περιορισμένη διάδοση της παρακράτησης της φιλῆς κυριότητας και παραχώρησης της επικαρπίας από τον διαθέτη σε κληροδοσίες στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με την κληροδοσία «ὑπὸ τρόπο».

34. ISM i 193 II (Ίστρος, 138 μ.Χ.): ἔδοξε γερουσιασταῖς τοῖς πε/ρὶ Ἀρτεμίδωρον Ἡροδώρου/ ἐπεὶ ὁ συναγωγεὺς ἡμῶν Ἀρτεμίδωρος Ἡ[ρο]δώρου πολλάκι καὶ τάχει/ον εὐεργετήσας τὴν γερουσίαν καὶ/ φυλάξας τὴν τῶν γραμμάτων ἡμῶν/ πίστιν καὶ τὰ νῦν ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ καὶ/ τοῦ υἱοῦ Κάρπου ἐπιδίδωσι εἰς ῥο/δισμόν δηνάρια χειλία, δεδόχθαι/ τὴν ἡμέραν ἄγεσθαι κατ' ἔτος ἐκ τῶν/ τόκων καὶ στεφανωθῆναι αὐτοὺς/ ἐν τῷ ῥοδισμῷ ἀναγορεύοντος/ τοῦ κήρυκος· οἱ γερουσιασταὶ στεφα/νοῦσιν Ἀρτεμίδωρον Ἡροδώρου./ τὸν συναγωγέα καὶ εὐεργέτην/ καὶ φιλότιμον, καὶ Κάρπον Ἀρ/τεμίδωρου, τὸν φιλότιμον/ καὶ εὐεργέτην, εὐνοίας χάριν./ στεφανωθῆναι δὲ καὶ τὸν συν/αγωγέα ἡμῶν Ἀρτεμίδωρον/ Ἡροδώρου μετὰ τοὺς θεοὺς καὶ/ τοὺς Αὐτοκράτορας καὶ ἀνα/γραφῆναι τὸ ψήφισμα εἰς τελα/μῶνα. Αποδοχή κληροδοτημάτων από πόλεις, Harter-Uibopuu (2011: 124), από municipia βλ. Johnston (1985: 112-117). Δεν είναι γνωστό εάν η αρχή της utilita publica εφαρμοζόταν στις ανατολικές ρωμαϊκές επαρχίες με σκοπό να περιορίσει την αποδοχή ανεπαρκών δωρεών ή κληροδοτημάτων.

Πολλές φορές η δωρεά μπορεί να συναρτάται από την ικανοποίηση του ή όρων που θέτει ο δωρητής³⁵ όπως στην παρακάτω επιγραφή του δεύτερου αιώνα π.Χ. από τη Σύρνα στην ροδιακή Περαία.

35. Βλ. πρώιμα παραδείγματα, Πλούταρχος, Νικίας, 3.5, Ξενοφών, Κύρου Ανάβασις 3.13 (384 π.Χ.). Δωρεά «ὕπο τρόπο» αποτυπώνεται και στις παρακάτω, ενδεικτικά αναφερόμενες, επιγραφές: *ILabraunda* 8 B (Λάβραυνδα, Καρία, περ. 235 π.Χ.) δωρεά ακίνητης περιουσίας από τον Όλύμπιχο, *RPh* 11 (1937) 334 αρ. 9 (Χίος, ελληνιστική περίοδος), *IK* 5 (Kyme) 102 (1^{ος} αιώνας π.Χ.) [ὁ δᾱμος τὸν δεῖνα, τρεῖς γυμνασιάρχῃν/ τα πολυδαπάνως καὶ μεγαλοπρεπέως, ἄρε/τᾶς ἔννεκα καὶ εὐνόας τᾶς εἰς ἑαυτόν./ γυμνασιάρχῃντα δὲ καὶ τὸ τέταρτον καὶ ὑπεσχή/μενον διὰ βίῳ γυμνασιάρχῃν καὶ ἀναθέντα ἄγροις/ <τ>οῖς καλημένοις Μυριόφορον καὶ Κώμαν καὶ Τεμε/νεΐταν ὅπως καὶ μετὰ τὰν μετάστασιν αὐτῷ ἐκ τῶν/ ἄγρων γυμνα[σι]άρχῃ δι' αἰῶνος κατ τὸν ἀποτεθει/μένον εἰς τὸ ἀ[ρχε]λ[ι]ον πέρρ αὐτῶν νόμον καὶ διαταγάν, *SEG* 50.426, 6-13 (Μεσσήνη, 42 π.Χ.) ἀνέθε/κε τᾷ πόλει δη/νάρια μύρια εἰς τε/ θυσίας τοῖς Σε/βαστοῖς καὶ εἰς/ ἐλαίου παροχάν/ εἰς ἑκάτερα τὰ/ γυμνάσια, *IG* x (2) (1) 259, 3-11 (Θεσσαλονίκη, 1^{ος} αιώνας μ.Χ.): Ἰούλιος ΒΗΣΑΡΤΗΣ ἀνέθηκεν τῷ θεῷ κ<α>λ/ ἔδωκεν ἐν δόσει τοῖς τε νῦν αὐτοῦ καὶ ἔσομένοις/ μύσταις, ἕως ἂν συνιστῶνται, ἀμπέλων ἐν τῇ/ Περδυλῖα <ἐν> ἐν τε ἄστυι πλέθρων πέντε τὸ τρίτον/ μέρος ἐπὶ τῷδε· ἐφ' ᾧ τὴν καρπήαν ἐχόντων/ καθ' ἔτος γείνηται ἢ ἐπὶ τῶν θρεψάντων/ [α]ὐτοῦ ἐστίασις κατὰ τὸ παραδεδομένον/ καὶ τὴν δόσιν, Δύστρου υ ιθ, Δαισίου υ ιγ./ Γορπιαίου υ χγ υ, *IG* x (2) (2) 348 & 349 (Αλκομεναί (Μακεδονία), 192/3 μ.Χ.): Λούκιος Αἴλιος Ἀγρεστια/νὸς Τιτιανὸς ἐχαρίσα/το καὶ ἡρίθμησεν τῇ Ἀλ/κομεναίων κώμῃ, ταῖς/ φυλαῖς, δηνάρια χεῖλια, ἵνα/ ἄγωσιν αὐτοῦ ἡμέραν κα/τ' ἐνιαυτὸν ἐκ τῶν τό/κων Δείου δευτέρα, ἵνα ἢ/ μὲν μία φυλὴ ἐνκαύσῃ Δι/ Ἀγοραίῳ καὶ Ἡρα εἰς τὴν ἀ/γορᾶν ἄμνον καὶ ὄρνιν με/ τὰ ποπάνων καὶ ἰσχαδοκα/ρύων καὶ εὐφραίνωνται ἐν/ τῇ ἀγορᾷ, αἱ δὲ λοιπαὶ τρεῖς/ φυλαὶ ἐνκαύσωσιν ἑκάστη/ ἄμνον καὶ ὄρνιν μετὰ ποπά/νων καὶ ἰσχαδοκαρύων τῇ αὐ/ τῇ ἡμέρᾳ πρὸς βωμὸν ἐν Ἀλ/κομεναῖ, ὃν αὐτὸς ἐποίησα/ καὶ ἐπέγραψα, καὶ εὐφρανθή/ σονται πρὸς τῷ βωμῷ· ἐὰν/ δὲ μὴ ἄγωσιν τὴν ἡμέραν κα/θ' ἣ ἐγγέγραπται, ἔσται τὸ χρη/[μ]α τῶν κληρονόμων μου/ ἢ τῶν ἐγγόνων ἢ κληρο/νόμων αὐτῶν· vac. τῆς δὲ κώ/μης ἀποδεξαμένης τὴν χά/ριν, ἔδοξεν στηλλογραφῆ/θῃναι καὶ τεθῆναι τὴν στήλ/λῃν Τιτιανοῦ αὐτοῦ ποιοῦν/τος, Ἑλληνικά 10 (1938) 18 αρ. 15 (Σικυών, 2^{ος} - 3^{ος} αιώνας μ.Χ.): Σωσικράτης Ἀρκαδίωνος/ ἀνέθηκε διὰ βίου τῇ πόλει/ δηνάρια μύρια ἵνα ἐκ τοῦ πεί/ πτοντος τόκου τὰ ξύλα πα[ρέ]/[λ]ητ[ι]αι ---], *BCH* 24 (1900) 338 αρ. 1 (Οινόανδα (Λυκία), 2^{ος}-3^{ος} αιώνας μ.Χ.) ... δωρησαμέ/νην καὶ συστησαμένην μετὰ τοῦ/ ἀνδρὸς εἰς τὸν πάντα χρόνον/ καὶ αἰῶνα ἐξ οἰκείας φιλο/τειμίας ἀγῶνας θυμελικόν [τε]/ καὶ γυμνικόν ἐκ τε Λυκίων πάν/των καὶ τῆς ἀνέκαθεν συγγενί/δος ὑπαρχούσης Τερμησσέων/ τῆς Πανφυλίας καὶ τῆς Καισα/ρέων Κιβυρατῶν τῆς Ἀσίας/ τῶν λαμπροτάτων πόλεων./ ἀνδριάντων καὶ θεμάτων/ ἄθλα θεμένην, ὀρίσασαν ἐν/ τῷ χρόνῳ τῆς πανηγύρεως/ διανομῆς· τοῖς μὲν πενταχο/σίοις ἀνὰ (δην.) δέκα, τοῖς δὲ δημό/ταις ἀνὰ (δην.) δύο, καὶ σεβαστο/φόροις διενεκεῖσι καὶ <ι>διά τοῖς/ ἐξῆς αἰρουμένοις πρὸς ἡμέρας/ τρεῖς σεβαστοφόροις καὶ μαστει/γοφόροις ἑκάστῳ ἡμερήσιον/ (δην.) ἑν, ... *IGBulg* iv 2265 (Παρθικόπολις (Μακεδονία), 209/10 μ.Χ.) ... ἐπέδωκεν/ Ἀττικὰς μυρίας εἰς/ ἄλιμμα, ὅπως ἐκ τῶν/ τόκων τρεῖς μὲν ἡμέ/ρας τὰς τῆς πανηγύρε/ως πάντες ἀλείφων/ται πολεῖται καὶ ξέ/νοι καὶ δοῦλοι, τὸ δὲ [ν]/ κατάλοιπον κατὰ τὸ/ δόγμα τῆς κρατίστης/ βουλῆς οἱ ἐφ[η]βεύσαν/τες μετρῶνται, *IG* vii 2808 (Ἰεττός (Βοιωτία), μετὰ το 212 μ.Χ.) ... Ἰούλιος Ἀριστέας ἐχαρίσατο διὰ τοῦ θεοῦ τῇ γερουσίᾳ χωρείδιον στουφλάριον

IK 38 (Rhodian Peraia) 303 (Σύρνα (Καρία), 2^{ος} αιώνας π.Χ.) ... αὐτὰ δίδωτι/ [— — — — — τό τε?] γειτονεῦον τῶι τεμ[έ]/[ν]ει τοῦ Ἀσ[κλαπιου] κτῆμα [ῶι] Κλευσθένης παρα/[—]NTI [---? καὶ δραχμὰς κατ' ἰδίαν πεντα/κοσίας, ὥστε ἀπὸ τᾶς ποθοῦδος γίνεσθαι θυσί/αν τῶι Ἀσκληπιῶι καὶ τοῖς ἄλλοι θεοῖς τοῖς /περὶ τὸν Ἀσκληπιὸν καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν/ [ἐ]ν μην[ι] — — — καὶ ἰστιᾶσθ[αι] Συρνίους πάν/τας [ἐν αἰ κα ἀμέρ]αι ἅ [θ]υ[σία] συντελεῖται. ...

όπου η κόρη του Κλευσθένη, Ευαγίς, δώρησε χρηματικό ποσό πεντακοσίων δραχμών και ακίνητο για την τέλεση θυσιών στον Ασκληπιό και στους άλλους θεούς καθώς και την εστίαση όλων των κατοίκων της Σύρνας. Παρόμοιος σκοπός υποκρύπτεται και σε τιμητική επιγραφή για τον περίφημο Οπραμόα³⁶, όπου αναφέρεται ότι ο τιμώμενος έχει δωρήσει αγρούς στο κοινό των Λυκίων που αποφέρουν εισόδημα είκοσι χιλιάδων δηναρίων από τα οποία ποσό δέκα δηναρίων διανέμεται σε κάθε μέλος της βουλής του κοινού

FXanthos 7, αρ. 66 (Ξάνθος (Λυκία), μετά το 152 μ.Χ.) Λυκίω[ν]/ τὸ κοινὸν Ὀπραμόα[ν]/ Ἀπολλωνίου β' τοῦ Καλ/λιάδου Ῥοδιαπολείτην/ καὶ Μυρέα καὶ Παταρέα/ καὶ Τλωέα καὶ Ξάνθιον καὶ/ Τελμεσέα καὶ Λιμυρέα, πο/λειτευόμενον δὲ καὶ ἐν ταῖς/ κατὰ Λυκίαν πόλεσιν πάσαις./ τὸν γεγονότα ἀρχιερέα τῶν/ Σεβαστῶν, τὸν δὲ αὐτὸν καὶ/ γραμματέα Λυκίων, χαρισά/μενον ταῖς μὲν πόλεσιν/ ἰδίᾳ ἐκάστη πλεῖστα, τῷ δὲ/ ἔθνει ἀγροὺς φέροντας προ/σόδου κατ' ἔτος | μ(υριάδας) ^β ἐξ ὧ[ν]/ λαμβάνουσιν Λυκίων ἑκα[σ]/τος τῶν κοινοβούλων/ ἀνὰ | δέκα.

Σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με τις διατάξεις της δωρεάς, δηλ. την τήρηση του «τρόπου», επιβάλλονται πρόστιμα στους επιφορτισμένους με την διαχείριση αξιωματούχους³⁷.

πλ(έθρων) ὀκτώ ... ἐπὶ τῷ φυτεῦσαι τοὺς γερουσιαστὰς καὶ ἔχειν αἰώνιον καὶ ἀναφαίρετον ... JHS 57 (1937) 1-10 (Ορχιστός (Φρυγία), 237 μ.Χ.) ἀποτίθεμαι εἰς τὰ τοῦ δήμου ἀρχεῖα δόσιν εὐχαριστητικὴν τὴν ὑπογεγραμμένην ... δίδωμι καὶ χαρίζομαι τῇ πατρίδι μου Ὀρχιστῷ ἀργυρίου ἀριθμίου Ἀττικὰς δισχειλίας πεντακοσίας ὡς ὑπ' αὐτῶν τοὺς δημότας κατ' ἐτήσιον εὐδαιμοσύνην καὶ ἐορτὴν ἅπαντας μεταλαμβάνειν... TAM v 953 (Θυάτειρα (Λυδία), 3^{ος} αιώνας μ.Χ.) [ῆ κρ]ατίστη καὶ [φι]/λοσέβαστος βου[λῆ]/ ἐτείμησεν ἀνδρὶ/άντος ἀναστάσει/ Αὐρ. Ἐρμογένην γ' τοῦ Βακχᾶ, ἀνδρα/ ἐν ἀρχαῖς καὶ λει/τουργίαις διὰ τε ἑαυ/τοῦ καὶ τοῦ γένους/ ἦθει καὶ σεμνότητι/ δεδοκιμασμένον./ ἀνιερώσαντα διὰ τῆς/ ἑαυτοῦ μητρὸς Αὐρ./ Βάσσης νομὴν τῇ/ κρατίστη βουλῇ ἐν/ τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ/ ἡμέρᾳ ἣτις ἐστὶν/ μηνὸς Περειτίου γ'.

36. Για τον Οπραμόα και τις δωρεές του βλ. Kokkinia, Chr. (2000) *Die Opramoas-Inschrift aus Rhodiapolis. Euergetismus und soziale Elite in Lykien*, Bonn. (Antiquitas 3)

37. Βλ. χαρακτηριστικά την επιγραφή από την Ερέτρια της Εύβοιας των αρχών του πρώτου αιώνα π.Χ., IG xii (9) 236, 51-60: ὅπως δὲ μένη τὸ ἀνακείμενον ἀσφα/λῶς κατὰ τὴν τοῦ ἀναθέντος βούλησιν καὶ εἰς ἄλλο/μηθὲν ἢ καταχρήσασθαι μηθενὶ ἐξουσίαν εἶναι ἀπὸ/τούτου τοῦ διαφόρου μηδὲ ἀπὸ τοῦ πίπτοντος ἀπ' αὐτοῦ τόχου

Κληροδοσίες

Κληροδοσίες εμφανίζονται σε διατάξεις τελευταίας βουλήσεως (διαθήκη ή κωδίκελλος³⁸), όπου ο διαθέτης προχωρεί στη διάθεση περιουσιακών στοιχείων, χωρίς ο ωφελούμενος να ορίζεται ως κληρονόμος. Στο ρωμαϊκό δίκαιο τα κληροδοτήματα διακρίνονταν σε τέσσερις κατηγορίες. α) *legatum per vindicationem*, όπου ο διαθέτης κληροδοτεί την κυριότητα ιδίου πράγματος ή εμπράγματος δικαιώματος με πανηγυρικό τρόπο· ο κληροδόχος έχει δικαίωμα να ασκήσει *actio in rem*, β) *legatum per damnationem*, όπου ο κληρονόμος του διαθέτη διατάσσεται να μεταβιβάσει κάποιο αντικείμενο ή δικαίωμα στον κληροδόχο, ο οποίος αποκτά το δικαίωμα να διεκδικήσει το κληροδοτηθέν με *actio in personam*, γ) *legatum sinendi modo*, όπου ο κληρονόμος του διαθέτη καλείται να συναινέσει στη μεταβίβαση του κληροδοτούμενου, δ) *legatum per praeceptionem*, όπου παραγγέλλονται οι κληρονόμοι να αφαιρέσουν από την κληρονομιά κάποιο αντικείμενο ως «εξαίρετο», πριν από οποιαδήποτε διανομή³⁹.

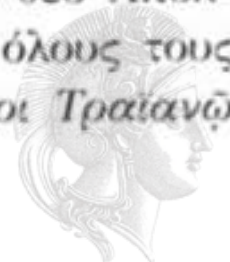
Οι συστηματικές διακρίσεις του ρωμαϊκού δικαίου δεν φαίνεται να βρήκαν πεδίο ευρείας εφαρμογής στις ανατολικές επαρχίες⁴⁰, όπου ήδη από τα

μήτε καταχρήσασθαι εἰς ἄλλο μηθὲν/ μήτε ἐπιψηφίσασθαι μήτε ἐπερωτῆσαι· εἰ δὲ μή, ὅτε γράψας ἢ ἐπερωτήσας ὀφειλέτω ἱεράς τῆς Ἀρτέμιδος/ δραχμὰς ἑξακισμυρίας καὶ ἔστω ἀπαγωγή κατ' αὐτοῦ τῷ βουλομένῳ ἐπὶ τῷ τρίτῳ μέρει πρὸς τοὺς/ ἄρχοντας, καὶ τὰ γραφέντα ἄκυρα ἔστω..... Στην επιγραφή από την Ιασό, IK 28 (Iasos) 245, 4-12 της ελληνιστικής ή αυτοκρατορικής περιόδου, το πρόστιμο ύψους τριών χιλιάδων δραχμών καταβάλλεται στον δωρητή ή στους κληρονόμους του, ομοίως και στην IK 28 (Iasos) 246. Εύλογη επομένως είναι η υπόθεση ότι την επίβλεψη για την τήρηση των όρων της δωρεάς την είχε, σε αυτήν την περίπτωση, ο δωρητής και οι κληρονόμοι του. Στα Κίβυρα της Λυκίας στα μέσα του πρώτου αιώνα μ.Χ. ο Κλ. Οὐηράνιος Φίλαγρος προστατεύει τη δωρεά του με ορχοδοσία και με αρές, ενώ σε περίπτωση κατάργησης της γυμνασιαρχίας, η πόλη θα θεωρηθεί υπεύθυνη και υπόλογη απέναντι στον αυτοκράτορα και την σύγκλητο και θα υποχρεωθεί να αποκαστήσει από δικούς της πόρους την γυμνασιαρχία, IK 60 (Kibyra) 43. Για το δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας βλ. Johnston (1985: 121-2) και Liu (2008: 244-5).

38. Ενδεικτικά βλ. IC iv 300 (Γόρτυνα, 180-182 μ.Χ.) σύσταση κληροδοτημάτων με κωδίκελλο αλλά και Syll³ 631 (Δελφοί, 182 π.Χ.) σύσταση κληροδοτήματος με διαθήκη με τις παρατηρήσεις της Harter-Uibopuu (2011: 121-2).

39. Βλ. Πετρόπουλος (1944: 1498-1501), Kaser (1971: 742-57) και Watson, A. (1971) *The law of succession in the late Roman republic*, Oxford. Πρόσφατα, Brutti, M. (2009) *Il diritto private nell'antica Roma*, 403-9, Torino και Riggsby, A. M. (2010) *Roman law and the legal world of the Romans*, 155, Cambridge.

40. Βλ. το καταπίστευμα που συστήνεται από τον Μούα γιο του Στασίου στη επιγραφή IK 54 (Perge) 77 (Πέργη (Πισιδία), 117-138 μ.Χ.) όπου με διάταξη διαθήκης παραχωρούνται ακίνητα στην μητέρα του και μετά τον θάνατο αυτής στον θεό Απόλλωνα των Λυρβωτών με τον όρο να παρατίθεται επιμνημόσυνο δείπνο σε όλους τους κατοίκους της κώμης και να διοργανώνονται αγώνες: Αὐτοκράτορι Καίσαρι Τραϊανῶ

ελληνιστικά χρόνια εμφανίζονται κληροδοσίες. Παραδείγματος χάρη, στην ακόλουθη αποσπασματική επιγραφή από τα Μύλασα της Καρίας του τρίτου ή δεύτερου αιώνα π.Χ. εκτός από την κληρονομική διάθεση (ἀπολείπω) υπάρχει και μία επιπλέον παροχή (δίδωμι) η οποία συνδέεται με την περαιτέρω εκμετάλλευση ακίνητης περιουσίας,

IK 34 (Mylasa) 422 (Μύλασα (Καρία), 3^{ος} -2^{ος} αιώνας π.Χ.) [— Μ]έλανος τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἐν τῷ [—]/ [— ἀ]πολείπω Δημητρίῳ Μέλανος Κορμο[σ]κωνεῖ —]/ [—]ΣΙΝ οἱ ταμίαι χρηματιζέτωσαν διασαφ[οῦ]ντες? —]/ [— Με]νίππου τοῦ Δημητρίου, οἱ δὲ ἐπίτροποι [—]/ [τὸν προγεγραμμένον? τελείτωσαν τόκον πεντώβολο[ν —]/ [—]ΤΩΝ· περὶ δὲ καταστάσεως ἱερέως καὶ Α[—]/ [— τῶν] λοιπῶν τῶν πρὸς τιμὴν καὶ δόξαν τὴν [—]/ [ὥς ἂν βέλτιστα φαίνηται· δίδωμι δὲ ἀπὸ τῶν [ἐγ]γαίῳν —]/ [—]ΜΗΝ προστά[τ]ης οὗ καὶ ἱερῶμαι ΚΑΤΑΣ[—]/ [— δρα]χ[μ]ὰς χιλίας πεντακοσίας· ὁ δὲ [—]/ [— ἐκ τῶνδε κτηματωνῆσαι ΔΟΕΝΚΤ[—]/ [—]ΟΙΑΣ οὐ κ[ατ]ὰ τὰς συντελ[οῦ]ντας —]/ [— οὐκ] ἔλασσον ἢ [—]

Στην διαθήκη του Αρταπάτη από τον Ξάνθο της Λυκίας, με την οποία ο διαθέτης ακυρώνει προηγούμενες διατάξεις τελευταίας βουλήσεως, τμήμα της ακίνητης περιουσίας του κληροδοτείται στην θεϊκή τριάδα της Λυκίας Λητώ, Απόλλων και Ἄρτεμις, αλλά και στο κοινό των Λυκίων,

TAM ii 261, b (Ξάνθος (Λυκία), πριν το 43 π.Χ.): [Ἀρταπάτης Στασιθ]έμιος Ξ[άνθι]/[ος οἰκῶν ἐν Πινάρ]οις, π[ο]λ[ι]τευό[μενος] δὲ κ[ατὰ] ἐν[τὰ]ς κατὰ Λ[υκί]αν πό[λ]εσι [πάσαις ἐπαγγέλλομαι?]/ [τοῖς ναοῖς ἐ[π]ά[ν]ω] τῇ[ς Τλ]ωικῇς τὸ ἀ[ν]αγκ[α]στ[ο]ν ἀν[αλίσκ]ε[σθαι] [--c. 5--]/ [ὅτ]α[ν] δέ τι π[ά]θωι ἀνθρώπ[ι]νον κ[αὶ] μεταλλάξ[ω]ι τὸν βί[ο]ν./ [ἄς πρὶν τέθειμαι διαθήκας καθ' ὃνδ[ῆ] [ποτε] οὖν τρόπον, ἀκυρῶι πάσαις· [δίδωμι] δὲ τοὺς ἄγροὺς τρ[ί]ς ὑπ[άρ]χοντά[ς] μοι πάντας ἐν τε τῇ Πιναρικῇ/ [καὶ ἐν τῇ Τλωικῇ Λητοῖ Ἀπόλλωνι/ [Ἀρτέμι]δι, ὥστε εἶναι αὐτοὺς ἱερ[ο]ῦς/ [τῶν προ]γεγραμμένων θεῶν ἀ[να]/[παλλο]τριώτους καὶ ἀνυποθέ[τους]/ [καὶ ἀνεπ]ιδανείστους εἰς τὸν αἰ[ῶ]να [χρό]νον, ἔτ[ι] δ[ὲ] Λ[υκί]ω[ν] τῶ[ν] κοινῶ[ν] εἰς τὰς/ [θυσίας καὶ τοὺς ἀ]γῶνας καὶ/ [τὰ ἄλλα τὰ ἀναλίσκόμενα κτλ.]

Ἀδριανῶ Σεβαστῶ καὶ Ἀπόλλωνι Λυρβωτῶν/ Μούας Στασίου Τροχό[ν]δου ζῶν καὶ φρονῶν ἀπολείπω [τῇ μητρί μου [ἰ]ς τὸν τῆς ζωῆς χρόνον μονά[γ]ριον/ τόπῳ Βά[ρ]ωι καὶ χ' ὥρασμ[έν]α[ι] ἔλεαι καὶ μοσχάδες ἐλεῶν τόπῳ Τρισὶν Ἐλέαις· καὶ ἄλλῳ τό[π]ῳ λεγομένῳ/ πρὸς Καλλιχλῆδος Ἀρμακα[μ]ετὰ δ[ὲ] τὴν τελευταίαν τῆς μητρός μου ἀπολείπω θεῶ Ἀπόλλωνι Λ[υρ]βωτῶν, ἐφ' ᾧ οἱ κατὰ ἔτο[ς]/ αἰρούμενοι κωμάρχαι προνοῶσι[ν], ὅπως μισθοῦνται τὰ προδ[η]λο[ύ]μενα, καὶ ἡ ἀπ' αὐτ[ῶν] τὸ κατ' ἐνιαυτὸν πρόσδο[ς]/ χωρῇ εἰς τε θυσίας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀγορασμὸν οἴνου καὶ ἄ[ρ]των ἰς τὸ ἄγεσθαι μοι ἡμέραι καὶ ἀγῶνες τὸ/ κατ' ἐνιαυτὸν μηνὶ ἐνάτῳ τρίτῃ εὐωχομένων πάντων τῶν κατοικούντων τὴν κώμην ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἀπομνημο/νεύεσθ[αι] ἐμέ τε καὶ Κότην Στασίου τὸν ἀδελφόν μου καὶ Κίλλην Μόου τὴν μητέ[ρ]α μου.

Φυσικά, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου αντί για χρηματικό ποσό κληροδοτούνται ακίνητα αλλά και δούλοι⁴¹. Είναι δυνατόν όμως η κληροδοσία να βαρύνεται με την επίτευξη κάποιου σκοπού, όπως στις παρακάτω επιγραφές⁴²,

IK 35 (Mylasa) 829 (Μύλασα (Καρία), τέλη 2^{ου} αιώνα π.Χ.) ἐπὶ στεφανηφόρ[ου Θ]εομνήστου τοῦ Λέοντος κατ[ὰ δὲ υἱοθεσίαν Διοκλείου τοῦ Πολυκλείτου, μηνὸς Πε]/ριτίου εἰκάδι· ἔδοξε[ν τ]ῷ δήμῳ τῷ Ὀλυμέων, γνώμ[ην ἀποφηνά- μένου —]/ ἐπειδὴ Πίστος Εἰρηγ[αίου] πρότερον ὑπάρχων οἰκεῖ[ος καὶ φίλος τῷ δήμῳ κατέλιπεν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ]/ τῇ Ἀρτέμιδι τοῖς θεοῖς τ[οῦ αὐτοῦ δήμου ἀργυρίου δραχμ]ᾶς — συμφέρον δέ ἐστιν κτηματωνηθῆναι γέ[ας ἐν τῇ κώμῃ τῇ ἐν [Κυβ]ίμοις ὅπως τοῦ διαφόρου κα[ταλειμμένου] πρόσδοδος ὑπάρχη τοῖς θεοῖς εἰς τὸν]/ ἅπαντα χρόνον·

Σύμφωνα με την επιγραφή ο Πίστος είχε κληροδοτήσει στους θεούς του

41. Βλ. SEG 17.588 (Αττάλεια (Παμφυλία), 2^{ος} αιώνας μ.Χ.) [— — — γυμνα]/[σιαρχήσαντα γεραιῶν]/ [καὶ ν]έων καὶ παίδων κ[αὶ]/ [ἀπ]ολιπόντα κατὰ δια/θήκας τῇ πόλει ἀγρόν/ Σιοῦντα καὶ σώματα./ τῆς εἰς τὸν δῆμον εὐ/νοίας ἔνεκα. SEG 41.1106 (Ἀμαστρις (Παφλαγονία), 147 μ.Χ.) ἀγαθῇ τύχῃ./ αὐτοκράτορα τὸ β' Καίσαρα/ Τ. Αἴλιον Ἀδριανὸν Ἀντων[ί]/[ν]ον Εὐσεβῆ Σεβαστὸν ἡ βου/λῇ καὶ ὁ δῆμος ἐκ τῶν κατα/λειφθέντων χρημάτων ὑ/πὸ Γαίου Ἡλιοφῶντος κατὰ/ διαθήκην, ὥστε παρὰ ἔτος ἐκ/ τῆς προσόδου αὐτῶν ἀνίστα/[σ]θαι ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκ[ρά]/τορος καὶ ἀποκατασταθέν/των τῇ πόλει ὑπὸ τῆς γυναι/κὸς αὐτοῦ καὶ κληρονόμο[υ]/ Μαρκιανῆς Μαρχέλλου ἀνέ/σ(τησεν) ἐν τῷ ζισ' ἔτει ἐπὶ τῶν περὶ/ Καίλιανόν Θεῶνα ἀρχόντων. TAM ii 190 (Σίδυμα (Λυκία), 2^{ος} -3^{ος} αιώνας μ.Χ.) [Μ(ᾱρκον) Αὐρ(ῆλιον) Εὐκαρπον τρίς, γενόμενον]/[ὑποφύλακα τοῦ ἔθνους καὶ νεο]/[κόρον τῆς προκαθηγέτιδος]/ θε[οῦ] Ἐκ[άτης, υἱὸν τῶν ἀξιολογω/τάτων Μ(ᾱρκου) Αὐρ(ῆλιου) Εὐκάρπου Ἱεροκλέου[ς?]/ καὶ Χρυσίου τῆς καὶ Νεμεσῶ/ Διονυσίου Ἀλκίμου δῖς, ἀπὸ/ λυκιοαρχίας, συγγενῆ ἀρχιφυλά/κων καὶ Λυκιοαρχῶν, καταλιπόντα/ τῇ πόλει πάντα τὰ περὶ τὸν Κρά/γον γεγονότα αὐτοῦ χωρία δι' ὧν/ ἔθετο διαθηκῶν· τὴν ἀεί/μνηστον δωρεὰν χαλκῇ/ εἰκόνι ἡμεῖψατο ἡ πατ[ρίς]/ βουλῆς καὶ δήμου [κρίσει]. Βλ. επίσης και την επιγραφή SEG 20.316, 11-12 από την Κύπρο του δεύτερου αιώνα μ.Χ. όπου ο διαθέτης Ἑμμίδωρος κληροδοτεῖ στο ιερό της Αφροδίτης το ένα δέκατο κάποιας προσόδου.

42. Ιδιαζόντως ενδιαφέρουσες είναι κάποιες επιτύμβιες επιγραφές από την Ιερά-πολη της Φρυγίας –όλες χρονολογούμενες στα τέλη του δεύτερου ή αρχές του τρίτου αιώνα– στις οποίες επισείονται πρόστιμα σε περίπτωση παραβίασης τάφου· το ποσό του προστίμου, σε κάποιες περιπτώσεις, προβλέπεται να αποδοθεί σε κάποιο επαγγελματικό σωματείο με σκοπό την διεξαγωγή επιμνημόσυνων τελετών όπως στην επιγραφή AAST 101 (1966-67) 317 αρ. 45: εἰ δὲ μή, ἀποτεῖσει/ τοῖς τῆς ἐργασίας τῶν ἐριοπλυτῶν τοῖς μετέχου/σιν τῶν ἐπιμε<με>λημένων (δην.) τ' διὰ τὸ δίδωσθαι αὐτ<οῖ>ς/ ἐπὶ ὀνόματι τοῦ υ<ί>οῦ αὐτοῦ Τατιανοῦ στεφανωτι/κὸν μ<ε>(νὸς) ε' <ι>α' ἐπὶ τῇ γενεθλίῳ αὐτοῦ. Επομένως, η περιουσιακή παροχή τελεί υπό την αναβλητική αἵρεση της βεβαίωσης και είσπραξης του προστίμου. Τα επαγγελματικά σωματεία ίσως αποδείχτηκαν αξιοπίστοι και αποτελεσματικοί θεματοφύλακες της ακεραιότητας των τάφων, καθώς αρκετές φο-ρές τους ανατίθεται η επιμέλεια τους.

δήμου του χρηματικό ποσό, το οποίο ο δήμος αποφάσισε να το επενδύσει σε γή και από τα έσοδα να χρηματοδοτεί τη λατρεία των θεών.

Στην διαθήκη του επιφανούς Επικράτη από την Λυδία, ο διαθέτης καταλείπει την επικαρπία του περιβάλλοντος χώρου του επιτύμβιου μνημείου στους απελευθέρους του με την προϋπόθεση αυτοί να φροντίζουν για τη συντήρηση και επισκευή των οικοδομημάτων στο μνημείο και στο άλσος και να αποθέτουν τριαντάφυλλα στο επιτύμβιο μνημείο⁴³

Herrmann - Polatkan (1969: στ. 41-51). Νάκρασον (Λυδία), 2^{ος} αιώνας μ.Χ.: ... βούλομαι τοιγαροῦν τούτου τοῦ μνημείου καὶ τῶν προσκυρούντων/ πάντων τῷ μνημείῳ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πρόσοδον εἶ/ναι Τελεσφόρου καὶ Εὐνόμου τῶν ἀπελευθέρων μου, ἐφ' ᾧ μέχρις οὗ/ ζῶσιν τὴν ἐκ τῶν προγεγραμμένων πρόσοδον βαστάζοντες προνοήσου/σι<ν> τῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῆς διαμονῆς αὐτῶν καὶ θεραπείας πάντων/ καὶ τοῦ ἄλσους καὶ τῶν ἀνειμένων καὶ συναθωσιωμένων τῷ μνημείῳ. ἐὰν δέ τι πέσῃ τῶν οἰκοδομημάτων ἢ τῶν περικειμένων τοίχων/ τῷ μνημείῳ καὶ τῷ ἄλσει, τοῦτο ὀρθώσουσιν ὁ Τελέσφορος καὶ ὁ Εὐνο/μος ἐξ ὧν βαστάζουσιν προσόδων, ῥοδίσουσιν δὲ ὁ Τελέσφορος καὶ ὁ Εὐνο/μος ἐπὶ τὸ μνημεῖον μὴ ἔλασσον δαπανῶντες εἰς ῥόδα δηναρίων εἴκο/σι πέντε, ποιοῦντες τοῦτο ἐπάνανκες εἰς τὴν τοῦ ἥρωος θρησκείαν. ... Ἐπικράτης Ἐπικράτους διατέθειμαι.

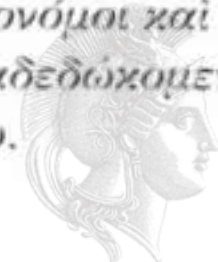
Από τα τέλη του δεύτερου αιώνα μ.Χ. αρχίζει να χρησιμοποιείται ο όρος ληγάτον για να περιγράψει την κληροδοσία. Κατά πάσα πιθανότητα αυτή είναι η έννοια του όρου στην φράση ἀνπέλους ... ληγάτους στην επιγραφή SEG 34.1213⁴⁴ από την πόλη Σαιτται της Λυδίας, η οποία χρονολογείται στο έτος 199/200 μ.Χ., όπως επίσης και στις παρακάτω περιπτώσεις

IK 53 (Alexandreia Troas) 152 (Αλεξάνδρεια Τρωάς, 2^{ος}/3^{ος} αιώνας μ.Χ.) ... καὶ κατέλειψα ληγάτο/ν, ἵνα με πρὸς ἔτ/|ος κατὰ ἐτήσιον δείπνον?/ ῥ|οδίζωσιν.

SEG 35.1167 (Λυδία (Ayazviran), 242/3 μ.Χ.): ... Αὐρ. Προκόπτοντα/ καλῶς ζήσοντα καὶ ὑπηρε/τήσ<α>ντα Τατιανῷ τῷ συντρό/φῳ, ὃς μνημονεύσας ἦν ἔσχεν/ εἰς ἐ<α>υτὸν εὐνοϊαν τελευτῶν/ κατέλιπε αὐτὸν ἐλεύθερον/ εὐγενῇ

43. Πρβλ. την προγενέστερη επιγραφή MAMA vi List αρ. 159 από την Αχμονία της Φρυγίας του 85 π.Χ. όπου αναφορά σε απελεύθερους και ροδισμό. Απελεύθερος ως διαχειριστής, SEG 35.1167 (Λυδία (Ayazviran), 242/3 μ.Χ.). Ο ορισμός απελεύθερων ως διαχειριστών κληροδοτημάτων φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας.

44. SEG 34.1213: ἐπεζήτησαν οἱ θεοὶ τὰς ἀν/πέλους τῆς Ὑγίης Μόρτου/ τὰς [---] ληγάτους ἐν Προμι/άσῃ τόπῳ λεγομένῳ Λά/κοις καὶ ἄλας κορυφῆας· ἀπο/δίδουσιν σὺν ἐνκύθροις καὶ/ φόρῳ Εὐπέλαστος καὶ οἱ Ἀ/πολλωνίου κληρονόμοι καὶ ὁ/ Φιλιπικὸς Φιλίπου· ἕκαστος αὐ/τῶν τὰ λαχόντα μέρη τῶν ἀν/πέλων παραδεδωκόμεν τοῖς/ θεοῖς διὰ τῆς προδηλουμένης κολάσεως/ ἔτους σπδ'. μῆ(νὸς) Δαῖσιου.

διὰ βινδίκτων, κατέλι/πεν δὲ καὶ αὐτῷ καὶ ληγάτα τὰ ἐν/ τῇ διαθήκῃ δηλού-
μενα....

Heberdey – Wilhelm (1896: 137 αρ. 223) (Κορακήσιον (Κιλικία), 2^{ος}-3^{ος} αιώνας
μ.Χ.) Ἰνγαμιν Τροκοάρεως/ τὸν φιλοτειμησάμενον/ τὸ ἔργον τοῦ μακέλλου/
Αὐρ(ηλία) Ἰνγαμιανῇ Θεοδώρα/ ἡ θυγάτηρ καὶ κληρονόμος/ ἐξ ὧν ὑφείλεν
τοῦ ληγάτου/ τῆς πόλεως κατὰ τὴν τελευ/ταίαν γνώμην καὶ σημίω/σιν τοῦ
πατρός.

Υπάρχουν φυσικά και επιγραφές όπου οι έννομες σχέσεις δεν διακρίνο-
νται για την απλότητα τους όπως η ακόλουθη από την Θάσο

SEG 27.551 (Θάσος, 1^{ος}-2^{ος} αιώνας μ.Χ.) [οἱ] κατὰ τὴν διαθήκην/
[τ]ὴν Ζωτίχου τετειμη/μένοι Γλαύκιππον Ζω/τίχου μετὰ τῶν τέκνων/
ἐπιδόντα αὐτοῖς δραχμὰς/ δισχειλίας τῆς εἰς αὐτοὺς/ τειμῆς ἔνεκεν.

όπου οι «τετειμημένοι» τιμούν τον Γλαύκιππο, γιο του Ζώτιχου επειδή τους
απέδωσε το ποσό των δύο χιλιάδων δραχμών, το οποίο προφανώς προβλε-
πόταν στην διαθήκη του Ζώτιχου, πατέρα του Γλαύκιππου. Πιστεύω ότι
αυτή η παροχή αποτελεί μια κλασική περίπτωση κληροδοσίας *per damna-
tionem*, καθώς πιθανότατα ο Ζώτιχος επιβάρυνε τον γιό του Γλαύκιππο με
την υποχρέωση να παραδώσει το ποσό στους «τετειμημένους». Παρόμοια
σχέση υποκρύπτεται και στις επόμενες δύο περιπτώσεις στις οποίες, όμως,
η κληροδοσία συνοδεύεται από «τρόπο»

P. Oxy. 494, 22-25 (Οξύρυγχος, 156 μ.Χ.) ... δώσει δὲ ἡ/ γυνή μου καὶ μετὰ τε-
λευτὴν αὐτῆς ὁ υἱός μου Δεῖος τοῖς δούλοις μου καὶ ἀπελευθέρους εἰς/ εὐωχίαν
αὐτῶν ἣν ποιήσονται πλησίον τοῦ τάφου μου κατ' ἔτος τῇ γενεθλίᾳ μου ἐφ'
ὧ δι/έπειν ἀργυρίου δραχμὰς ἑκατὸν.

TAM n 868B (Αττάλεια (Λυδία), ?2^{ος} αιώνας μ.Χ.): ἀγαθῇ τύχῃ./ κεφάλαιον
τ[ῆ]ς δια/θήκης Εὐ[αρ]έστου/ Καπίτων[ος] Φωκᾶ ἐ/πιγραφέν [ὑπὸ] Ἀμμί/ου
Τυλλίας γυναικὸς/ αὐτοῦ./ ὅς ἂν γένηται μου [κ]λη/ρονόμος ἐντέλλο/μαι αὐτῷ
τ<η>[ρ]ε<ι>ν(?) [ἐ]λαι/οθεσίαν τῇ γλυκυτάτῃ/ μου πατρίδι Ἀτταλείᾳ/ καθ'
ἕκαστον ἔτος ἡ/μέραν μίαν (μηνὸς) Ξανδι/κοῦ δ' ἀπιόντος./ ἐπὶ στρατηγοῦ
Αἰ[ρ]τέ/μωνος β' τοῦ Ἀπολλω/νίου τὸ β' ἐπ<ε>γράφη.⁴⁵

45. Βλ. επίσης την επιγραφή IG x (2) (2) 336 από τα Στύβερρα της Μακεδονίας χρο-
νολογούμενη το 126/7 μ.Χ. όπου οι κληρονόμοι της Ἀνθεστίας Φούσκας αποδίδουν στην
βουλή ποσό πέντε χιλιάδων δηναρίων, προφανώς σε υλοποίηση κάποιας επιθυμίας της.
Στην επιγραφή Robert, *La Carie* ii 70 από την Ηράκλεια Σαλβακή της Καρίας του τέλους
του δεύτερου ή των αρχών του τρίτου αιώνα μ.Χ., ο τιμώμενος με ανέγερση ανδριάντα
Μενεσθεῖς πιθανότατα είχε ο ίδιος κληροδοτήσει ένα χρηματικό ποσό για τον σκοπό
αυτό. Στην επιγραφή IK 17 (Ephesos) 3221 ο Τιβ. Κλ. Σωτήριχος επιβαρύνει τον Λούκιο,
ἀναθρέψαντα, να αποδώσει στην κατοικία τῶν Βωνειτῶν ακίνητη περιουσία για την
τέλεση επιμνημόσυνων τελετών.

Μία ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα επιγραφή μας πληροφορεί για την πορεία υλοποίησης ενός κληροδοτήματος.

IK 54 (Πέργη) 78 (Πισιδία (Πέργη), 117-138 μ.Χ.): [εἰς τὰ δην]άρια χεῖλια πεντακόσια τὰ ἀπολειφθέντα ὑπὸ Μεννέου· Τειμοθέου/ Μεννέου εἰς τὸ ἀγορασθῆναι χωρίον θεῶ Ἀπόλλωνι τῷ ἐν τῇ κώμῃ πρὸς τὸ τήν/ πρόσσοδον αὐτοῦ τὸ καθ' ἔτος ἀναλοῦσθαι ὑπὸ τῶν κωμαρχῶν εἰς τε θυσίας/ τοῦ θεοῦ καὶ εἰς εὐωχίαν τῶν κατοικούντων τὴν κώμην ἐνηλίκων ἐν μηνὶ α' / ἐν κ' ἡμέρᾳ καὶ ἀπομνημόνευσιν γεῖνεσθαι τοῦ Μεννέου ἐξεχώρησεν/ [τῇ κώμῃ]λ...ε... Λῆς Τειμοθέου, ἡ ἀδελφὴ καὶ κληρονόμος τοῦ Μεννέου./ [κληρον — — σὺν] τοῖς ἰδίοις δικαίοις τὸν ὄντα ἐν τῇ κώμῃ ἐπιλεγόμενον/ [ἐφ' ᾧ] ἀπὸ αὐτοῦ γεῖνεσθαι κατ' ἔτος τὰ ὑπὸ τοῦ Μεννέου διατετα/[γμένα· τοῦτον τὸν κ]ληρον δοκιμάσαντες καὶ κοινῇ γνώμῃ εὐδοκήσαντες/ [οἱ κατοικ]οῦντ[ες] τὴν κώμην εἰς τὰ χεῖλια πεν[τακ]όσια δηνάρια ἀ[— —]/ [— — — — —]λα... ἡ.έλησαν

Ο Μεννέας κληροδότησε το ποσό των χιλίων πεντακοσίων δηναρίων για να αγοραστεί ακίνητο από την πρόσσοδο του οποίου θα τελούνταν θυσίες και εστίαση στη μνήμη του. Η αδελφή του διαθέτη προσφέρθηκε να πωλήσει σε αυτήν την τιμή στην κώμη αγρό που διέθετε. Οι κάτοικοι της κώμης αφού εξέτασαν το ακίνητο συμφώνησαν και προφανώς προχώρησαν στην αγορά του⁴⁶.

Που είναι τα ιδρύματα;

Εφόσον, λοιπόν, δωρεές και κληροδοσίες «υπο τρόπο» μπορούσαν να ικανοποιήσουν την ανάγκη διατήρησης της μνήμης του δωρητή ή διαθέτη και τη συντήρηση της κοινωνικής του θέσης μετά θάνατον, εύλογα ανακύπτει το ερώτημα εάν υπάρχει χώρος για μια άλλη μορφή θεσμικής διαρρύθμισης. Με τον τρόπο που ορίστηκαν παραπάνω τα «πρωτο-ιδρύματα» είναι ορατός ο κίνδυνος που έχει ήδη επισημάνει ο Laum, δηλαδή ενός πολύ περιοριστικού ορισμού και επομένως εγγενούς αδυναμίας εντοπισμού «ιδρυμάτων» στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα. Νομίζω, όμως, ότι θα πρέπει να αναζητήσουμε τους εμβρυώδεις προδρόμους τους στα νησιά του (δωρικού) Αιγαίου στην ελληνιστική περίοδο⁴⁷, όταν το αποφασιστικό στοιχείο της διαχειριστικής αυτονομίας του περιουσιακού συνόλου εξασφαλίζεται με τη *de facto* σύσταση οιονεί-σωματείου με αυτόν τον σκοπό από τον διαθέτη.

Η πιο πρώιμη μαρτυρία παρόμοιας στρατηγικής εμφανίζεται στην επι-

46. Βλ. και Johnston (1985: 112-3) για τη διαδικασία αποδοχής κληροδοτημάτων από *municipia* στο δυτικό τμήμα της αυτοκρατορίας.

47. Βλ. και Laum (1914: i 10).

γραφή SEG 15.637 από την Αλικαρνασσό του τέλους του τετάρτου αιώνα, όπου ο Ποσειδώνιος και το οιονεί σωματείο των συγγενών του ορίζουν τρεις «ἐπιμηνίους», οι οποίοι επιφορτίζονται με την ανάληψη ποσού για την τέλεση θυσιών.⁴⁸ Λίγο αργότερα, στην Κω των αρχών του τρίτου αιώνα π.Χ. ο Διομέδων μεταβιβάζει ακίνητη περιουσία στους «κοινωνοῦντες τῶν ἱερῶν» για την λατρεία του Ἡρακλῆ Διομεδοντείου⁴⁹. Η πιο γνωστή, όμως, περίπτωση είναι η διαθήκη και σύσταση «κοινοῦ συγγενῶν» από την Επικτήτα στη Θήρα του τέλους του τρίτου ή των αρχών του δεύτερου αιώνα π.Χ.⁵⁰. Συνοπτικά, η Επικτήτα, υλοποιώντας τις επιθυμίες του συζύγου της

48. SEG 15.637, 22-33 (Αλικαρνασσός, περ. 300 π.Χ.): ἔδοξεν Ποσειδωνίῳ καὶ τοῖς ἐκγόνοις τοῖς/ ἐκ Ποσειδωνίου καὶ τοῖς εἰληφόσιν ἐξ αὐτῶν αἰρεῖσθαι ἐπιμηνίους ἐξ ἑαυτῶν τρεῖς κατ' ἐνιαυτό[ν.]/ οἵτινες ἀπολαμβάνοντες τῆς ὑποθήκης π[αρ]ὰ [τοῦ ἱ]/ερέως ἐκάστου ἐνιαυτοῦ μηνὸς Ἐλευθερίου [χ]ρυσ[οῦς]/ τέσσα[ρα]ς συντελέσουσιν τὰς θυσίας· ἂν δ[ὲ] μὴ ἀπο/διδῶ, ἢ μὴ θέλῃ καρπεύειν, εἶναι τὰ ὑποκείμενα κ[οι]νά, καὶ τοὺς ἐπι[μ]ηνίους ἐγδιδόναι, τὸ δὲ τέμενος εἶναι [κοι]νὸν [κ]αὶ/ τ[οὺς] ἐ[π]ιμηνίους ἐγμισθοῦν, καὶ τὸ μίσθωμα καὶ τὸ ἐνη/[ρό]σιον κομιζόμενοι μηνὸς Ἑρμαιῶνος ἐπιμελεῖ/ τωσαν ἐπὶ δύο ἡμέρας τῶι ἱερεῖ, τὰ νομιζόμε[να]/ παρέχοντες εἰς τὰς θυσίας πάντα... Βλ. καὶ Laum (1914: i 71).

49. IG xii (4) 348 (Κως, αρχές 3^{ου} αιώνα π.Χ.) στήλη C, 80-88: μὴ ἐξέ/στω δὲ τοῖς κοινωνοῦσι τῶν ἱερῶν [γε]ωργεῖν τὰ τεμένη μηδ' ἐν τοῖς ξενῶσι ἐνοικεῖν μηδ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τῇ ἐπὶ τοῦ τεμένους μηδὲ ἀποθήκῃ χρᾶσθαι τῇ λέσχῃ τῇ ἐν τῶι ἱερῶι μηδὲ[ν] τῶι περιπάτῳ ἅμ' μὴ πόλεμος ἢ ἂν δέ τις τῶν κατ' ἀνδρογένειαν δόξῃ τοῖς κοινωνοῦσι τῶν ἱερῶν ἐνδειῆς εἶναι ... στήλη D, 141-6: [συ]νάγειν δὲ τοὺς ἐπιμηνί[ου]ς καὶ εἰς τὴν αὔριον παρα/[λ]αμβάνοντας οὓς ἂν αὐ/[τ]οῖς δοκῇ ἐπιμηνίους δὲ αἰρεῖσθ[αι]/ [τ]οὺς ἐγ Διομέδοντος καὶ τοὺς ἐγγόνους αὐτῶν ... Βλ. καὶ Laum (1914: i 70).

50. IG xii (3) 330, 1-41 (Θήρα, 3^{ος}/2^{ος} αἰώνας π.Χ.): ἐπὶ ἐφόρων τῶν σὺν Φοιβοτέλει/ τάδε διέθετο νοοῦσα καὶ φρονοῦσα Ἐπικτήτα/ Γρίννου μετὰ κυρίου Ὑπερείδους τοῦ Θρα/συλέοντος συνευαρεστούσας καὶ τὰς θυγα/τρὸς [Ε]πιτελείας τὰς Φοίνικος· εἴη μὲν μοι ὑγίαι/νούσαι καὶ σωιζόμεναι τὰ ἴδια διοικέν· εἰ δὲ τί κα/ γένηται περὶ με τῶν ἀνθρωπίνων, ἀπολείπω/ κατὰ τὰν γεγεννημέναν μοι ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς/ Φοίνικος ἐντολὰν τοῦ καὶ κατασκευαξαμένου/ τὸ Μουσεῖον ὑπὲρ τοῦ μεταλλαχότος ἀμῶν/ υἱοῦ Κρατησιλόχου καὶ ἀγαγόντος τὰ ζῶια/ καὶ τὸς ἀνδριάντας ἑαυτοῦ τε καὶ Κρατησι/λόχου καὶ τὰ ἡρώια καὶ ἐνευξαμένου ὥστε/ κατασκευάξαι με τὸ Μουσεῖον καὶ θέμεν τὰς/ τε Μούσας καὶ τὸς ἀνδριάντας καὶ τὰ ἡρώια/ μετὰ δὲ δύο ἔτη τοῦ ἀπολελειμμένου ἔτι/ μου υἱοῦ Ἀνδραγόρα μεταλλάσσοντος τὸν/ βίον καὶ ἐντειλαμένου ἐπιτελῆ με ποιῆσαι/ τὰν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Φοίνικος ἐντολὰν καὶ/ θέμεν καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ὥς καὶ ὑπὲρ τοῦ πατρὸς/ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τὸν τε ἀνδριάντα καὶ τὸ ἡ/ρώιον, καὶ συναγαγέν κοινὸν ἀνδρείου τῶν συγ/γενῶν καὶ δόμεν τῶι κοινῶι τοῦ ἀνδρείου δρα/χμὰς τρισχιλίας πόθοδον ἀφ' οὗ συναχθῇ/σοῦντι, ἐπιτετελεκεῖα οὖν καὶ ἐστακεῖα πάν/τα κατὰ τὰς ἐκείνων ἐντολὰς, καὶ τὸ κοινεῖ[ν]/ον συναγαγοχεῖα τῶν συγγενῶν, ὧν καὶ τὰ ὀνό/ματα ὑπογέγραπται, ὥστε συνάγεσθαι τὸ κοι/νὸν ἐν τῶι Μουσείῳ, δίδωμι δραχμὰς τρισχι/λίας τῶι προδεδηλωμένῳ κοινῶι τοῦ ἀνδρεί/ου τῶν συγγενῶν, ὥστε ὀφείλεσθαι αὐτὰς ἐπὶ/ τοῖς ὑπάρχουσί μοι αὐτοκτήτοις χωρίοις τοῖς/ ἐμ Μελαιναιῖς — — — κλα[/ρονόμων κα[ὶ] — — — [/χου· ἀπολείπω δὲ τὸ Μουσεῖον [καὶ τὸ τέμενος]/ τῶν ἡρώων τῶι θυγατρὶ μου/ Ἐπιτελείᾳ, ὥσ[τ]ε παραλαβοῦσαν αὐτὰν καὶ τὰ[ν]

και των γιών της, καταλείπει ποσό τριών χιλιάδων δραχμών στο προσδι-
οριζόμενο από την ίδια «κοινὸν συγγενῶν» και κληροδοτεί στην κόρη της
Επιτέλεια το ηρώο και το Μουσείο με τις προσόδους τους με τον όρο να
τελούνται θυσίες.

Επιπλέον των παραπάνω γνωστών ήδη περιπτώσεων, ενδεχομένως τρεις
ακόμα αποσπασματικές επιγραφές της ελληνιστικής περιόδου από τη Θήρα
και τα Μύλασα της Καρίας μπορούν να συσχετισθούν με παρόμοιο «πρω-
το-ίδρυμα». Στην αποσπασματική επιγραφή IK 34 (Mylasa) 421 μνημο-
νεύονται ἐπιμηνιεύοντες, ενώ στους στ. 7-10 αναφέρεται: ἐὰν δέ τινες τῶν
ἐσομέν[ων κληρο]/νόμων μὴ ὁμολογήσωσιν ὀφ[είλειν τὸν φό]/ρον μέχρι
τῆς ἑαυτῶν ζωῆς [καθὼς γέγρα]/πται μήτε δι[ιδ]ῶσιν τὸν τόκον, [---], ενώ
στην επιγραφή IK 34 (Mylasa) 423 μνημονεύονται ἡρωῖσταί, δηλαδή λα-
τρευτές του ηρωοποιημένου θανόντα [— διδό]τῶσαν γέρας τῶι ἱερε[ῖ —]/
[— ἐ]ν τῇ αὐτῇ ἡμέραι ὅτε Γ[—]/ [— ἡ]ρωῖστῶν μου ἱερεῖον ὑ[πὸ —]/
[ὑπογραφ]έτῶσαν τῇ εἰκόνι Σ[—]/ [—]ΘΞΘΞ δὲ νικη[—]⁵¹. Τέλος στην
επιγραφή IG xii Suppl. 154 I από την Θήρα του τέλους του δεύτερου ή των
αρχών του πρώτου αιώνα π.Χ., η οποία διασώζει περιουσιακή μεταβίβαση
μάλλον με διαθήκη, το ένα δέκατο του προστίμου για την παραβίαση δια-
τάξεων του διαθέτη πρόκειται να αποδοθεί στο αποκαθιστώμενο [κοινοῦ]
τῶν συγγενῶν (στ. 12)⁵².

Επομένως, η χρήση του όρου «ίδρυμα» στη σύγχρονη βιβλιογραφία είναι
καταχρηστική, καθώς δεν απεικονίζει την πραγματική νομική διάσταση της
περιουσιακής διάθεσης και μπορεί να χρησιμοποιείται μόνο κατά σύμβαση.
Η νομική διάσταση αποκαλύπτεται στην όχι τόσο σπάνια περίπτωση όπου ο
τετιμημένος είτε δε συμμορφώνεται είτε αδυνατεί να εκτελέσει την βούληση

πόθοδον τῶν]/ ἄλλων μοι ὑπαρχόντων τελὲν κα[θ' ἑ]κασ[τον] ἔτος ἐμ μηνὶ Ἐλευσινίῳ
δραχμὰς δια]/κοσίας δέκα τῶι κοινῶι τοῦ ἀνδρείου [οὔ συν]/αγάγοχα τῶν συγγενῶν.
Βλ και Laum (1914: i 69-70).

51. Βλ. και την παρατήρηση του W. Blümel, εκδότῃ των επιγραφών από τα Μύλασα
στη σειρά των *Inschriften aus Kleinasien*, «Aus Mylasa sind drei Dokumente bekannt, die
die testamentarisch verfügte Einrichtung eines Kultes für einen Verstorbenen bezeugen”.

52. Βλ. επίσης την επιγραφή SEG 33.946 (= IK 17 (Ephesos) 3214 + IK 17 (Ephesos)
3334) από την Έφεσο του τέλους του πρώτου αιώνα μ.Χ. όπου ο όρος ἡρωῖστῆς απο-
τελεί ισχυρή ένδειξη για κάποιου είδους κοινό με λατρευτικά καθήκοντα. Επιπλέον οι
καίριες επισημάνσεις του Robert, L. (1937) *Etudes anatoliennes: recherches sur les inscriptions
grecques de l'Asie Mineure*, 466-8, Paris στην επιγραφή BCH 15 (1891) 550 αρ. 22 από την
ελληνιστική Αλικαρνασσό την κατατάσσουν στη χορεία των λίγων –ακόμα– επιγραφών
που αναφέρονται σε κάποιο «πρωτο-ίδρυμα» με κυριώτερο επιχείρημα την αποκατά-
σταση [κοινόν?] τῶν συγγενῶν στον στ. 3, τη μίσθωση αγρού, και τις προβλεπόμενες θυ-
σίες. Στην αφιέρωση στον Ποσειδῶνα SEG 24.474 (3^{ος}/2^{ος} αιώνας π.Χ.) από την Ήπειρο,
εμφανίζεται το αινιγματικό κοινόν τῶν συγγόνων, για το οποίο δεν μπορεί να αποφανθεί
κανείς εάν πρόκειται για *ad hoc* σωματείο ή αναφορά στους συγγενείς.

του δωρητή ή του διαθέτη. Σε αυτήν την περίπτωση, ο δωρητής/διαθέτης προβλέπει είτε την εκπλήρωση του «τρόπου» από άλλο συλλογικό σώμα όπως μαρτυρεί η παρακάτω επιγραφή από την Ιεράπολη της Φρυγίας, η οποία χρονολογείται στα τέλη του δευτέρου ή τις αρχές του τρίτου αιώνα μ.Χ.

Judeich (1898: αρ. 227): κατέλειψα δὲ καὶ τῷ συνεδρίῳ/ τῆς προεδρίας τῶν πορφυρα/βάφων (δην.) γ' ἰς ἀποκαυσμὸν/ τῶν παπῶν τῇ ἐθίμῳ ἡμέρᾳ/ ἐκ τοῦ τόκου αὐτῶν· εἰ δὲ τις ἀμελήσει/ αὐτῶν τὸ μὴ ἀποκαῦσαι, γενέσθαι τὸ/ καταλελειμένον τῆς ἐργασίας τῆς θρεμ/ματικῆς.

είτε την περιέλευση του ποσού στους απογόνους του⁵³ όπως στην επιγραφή από την Βιθυνία, IK 31 (Klaudiupolis) 115 των αυτοκρατορικών χρόνων: ἂν δὲ μὴ ποιῶσι, εἶναι τῶν ἐγόνων μου, είτε την επιβολή προστίμου⁵⁴.

Αντίθετα στην περίπτωση του «πρωτο-ιδρύματος» της Επικτήτας είναι εμφανής η αδυναμία της διαθέτιδος να εξασφαλίσει την εφαρμογή των όρων της διαθήκης, και γι'αυτόν τον λόγο απαγορεύει την διάλυση του «κοινοῦ»⁵⁵.

53. Βλ. επίσης την επιγραφή IG x (2) (2) 342, 23-28 του έτους 192/3 μ.Χ. από τις Αλκομενές όπου προβλέπεται ότι σε περίπτωση μη τήρησης του «τρόπου», ἐὰν/δὲ μὴ ἄγωσιν τὴν ἡμέραν κα/θ' ἧ ἐν γέγραπται, ἔσται τὸ χρῆ/[μ]α τῶν κληρονόμων μου/ ἢ τῶν ἐγγόνων ἢ κληρο/νόμων αὐτῶν. Στην Δύση επιστρέφεται το κληροδοτηθέν, βλ. Johnston (1985: 121-2), Liu (2008: 244-5).

54. Από την Ιεράπολη της Φρυγίας διασώζεται η επιγραφή του τέλους του δεύτερου ή των αρχών του τρίτου αιώνα SEG 56.1501 όπου ο διαθέτης για να εξασφαλίσει την τέλεση του «τρόπου» θέτει ποινική ρήτρα σε περίπτωση μη τέλεσης του στεφανωτικοῦ· το σωματείο των λινωτῶν θα αποδώσει, ως πρόστιμο, το διπλάσιο (duplum) του ποσού που έλαβε για την τελετή στους φιλόπλους, ... καταλείπω δὲ καὶ τοῖς προγεγραμμένο<ι>ς τῆς ἐργασίας τῶν λινωτῶν στε/φανωτικο<υ> ὀνόματι *ΣΝ' πρὸς τὸ ἀπονέμεσθε ἐκάστῳ ὀνόματι *Α', ὃ δοθήσε/ται μηνὶ ὀγδόου δεκάτῃ ἀπιόντος· εἰ δὲ μὴ δώσουν τῇ ὀρισμένη ἡμέρᾳ τὸ κατα/λιφθὲν στεφανωτικόν, τοῦτο διπλο[ῦν] ἀ/ποδώσου[ν] τοῖς φιλόπλοις. Βλ. Laum (1914: i 206-7) και Liu (2008: 252) για παρόμοια τακτική στη Δύση. Στην επιγραφή IK 17 (Ephesos) 3216 σε περίπτωση μη συμμόρφωσης των ἐργατῶν προφυλειτῶν πρὸς τῷ Ποσειδῶνι με την επιθυμία του προμέτρη Πομπηίου Εὐπρόσδεκτου, το σωματείο των προμετρῶν θα αναλάβει την δικαστική διεκδίκηση για την ανάληψη του ποσού, ... εἰ δὲ μὴ ποιήσουσι, ἀλλὰ παραπένψονται, ἐκδικήσουσιν καὶ ἐκπράξουσιν οἱ ἐν Ἐφέσῳ προμέτραι.

55. IG xii (3) 330, 251-67: παραχρῆμα τὸ κοινὸν ἀ/πο[δειχθῆ]τω ἄνδρα τὸν ἐγγραφοῦντα· ὁ δὲ/ αἰρεθεὶς γραφέτω πάντα τὰ δόξαντα/ τῷ κοινῷ· ἃ δὲ κα δόξει τοῖς πλείοσι τοῦ/ κοινοῦ, ταῦτα κύρια ἔστω πλ[ᾶ]ν ὑπὲρ δια/λύσεως· ὑπὲρ δὲ τούτου μὴ ἐχέτω ἔξου/σίαν μηθεὶς μήτε εἶπαι μήτε γράψαι, ὥς δε/είσῃ διαλύσαι τὸ κοινὸν εἰ τὰς θυσίας τὰς/ προγεγραμμένας, εἰ τῶν τοῦ κοινοῦ τι/ κακῶσαι ἢ διελέσθαι ἢ τοῦ ἀρχαίου τι κα/ταχρήσασθαι· εἰ δὲ τίς κα ἢ εἶπει ἢ γράψῃ, τὸ τε ῥῆθὲν ἢ γραφὲν ἄκυρον ἔστω καὶ ὁ/ εἶπας ἢ γράψας στερέσθω τοῦ κοινοῦ καὶ ὁ/φειλέ[ε]τω αὐτῷ δραχμὰς πεντακοσίας/ καὶ πρακτὸς ἔστω καὶ ἀπὸ ἐνεχυρασίας/ κατὰ τὸς νόμος ὑπὸ τοῦ χρήζοντος τῶν/ συγγενῶν.

Καταληκτικά, θα πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η ευρεία χρήση του όρου «ίδρυμα» για τον χαρακτηρισμό περιουσιακών μεταβιβάσεων «υπό τρόπο» σε κάποια, ήδη συγκροτημένη, συλλογικότητα συσκοτίζει τα πραγματικά χαρακτηριστικά τους: πρόκειται για δωρεές και κληροδοσίες. Η χρήση των νομικών όρων δεν συνιστά νομικό σχολαστικισμό, αλλά αποκαλύπτει τις ουσιώδεις νομικές και κοινωνικές παραμέτρους κάθε μεταβίβασης. Ο όρος «πρωτο-ίδρυμα» θα μπορούσε να υιοθετηθεί, με επιφύλαξη, για να περιγράψει την μεταβίβαση περιουσίας «υπό τρόπο» σε μια συλλογικότητα που συστήνεται από τον ίδιο τον διαθέτη.

Λέξεις-κλειδιά: δωρεά (υπό τρόπο), κληροδοσία (υπό τρόπο), κληροδότημα, ίδρυμα, διαθήκη.

Βιβλιογραφία

- Arnaoutoglou, I. N. (2012) «Cultural transfer and law in Hellenistic Lycia: the case of Symmasis' foundation» στον τόμο του Legras, B. (ed) *Transferts culturels et droits dans le monde grec et hellénistique* (Actes du colloque international, Reims 14-17 mai 2008), 205-24, Paris.
- Beauchet, L. (1897) *Histoire du droit privé de la republique athénienne*, 4 τόμοι, Paris.
- Biscardi, A. (1982) *Diritto greco antico*, Milano.
- Bruck, E. (1955) «Les facteurs moteurs de l'origine et du développement des foundations grecques et romaines» *RIDA* 2, 159-66.
- Campanille, S. (2011) «Καταλείπω τῇ κώμῃ. Fondazioni private ed evergetismo nelle comunità rurali dell'Asia Minore attraverso la documentazione epigrafica» *Mediterraneo Antico* 14, 225-50.
- Harter-Uibopuu, K. (2011) «Money for the polis. Public administration of private donations in Hellenistic Greece» in van Nijf, O. M. & R. Alston (eds) *Political culture in the Greek city after the classical age*, 119-39, Leuven.
- Heberdey, R. & A. Wilhelm (1896) *Reisen in Kilikien ausgeführt 1891 und 1892 im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Wien.
- Herrmann, P. & K. Z. Polatkan (eds) (1969) *Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa*, Wien.
- Johnston, D. (1985) «Munificence and municipia: Bequests to towns in classical Roman law» *JHS* 75, 105-25.
- Judeich, W. (1898) „Inschriften“ στον τόμο των Cichorius, B., Humann, C., Judeich, W. & F. Winter, *Altertümer von Hierapolis*, Berlin.
- Kamps, W. (1937) «Les origins de la fondation cultuelle dans la Grèce ancienne» *AHDO* 1, 145-72.
- Kaser, M. (1971) *Das römische Privatrecht*², I, München.
- Laum, B. (1914) *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike*, 2 τόμοι, Berlin.
- Liu, J. (2008) «The economy of endowments: The case of Roman associations» στον τόμο των Verboven, K., Vandorpe, K. & V. Chankowski-Sable, V. (eds) «Pistoi dia ten technen». *Bankers, loans and archives in the ancient world. Studies in honour of R. Bogaert*, 231-56, Leuven. (Studia Hellenistica 44)
- Mannzmann, A. (1956) «Die Rechtsform der griechischen Stiftung» *RIDA* 3, 119-34.
- Mannzmann, A. (1962) *Griechische Stiftungsurkunden. Studie zu Inhalt und Rechtsform*, Münster. (Fontes et commentationes 2)
- Πετρόπουλος, Γ. (1944) *Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου ως εισαγωγή εις τον Αστικόν Κώδικα και εις προισχύσαν αυτού αστικόν δίκαιον*², Αθήνα 1963.
- Préaux, Cl. (1955) «Sur les "fondations" dans l'Egypte gréco-romaine» *RIDA* 3, 145-72.
- Velissaropoulos-Karakostas, J. (2011) *Droit grec d'Alexandre à Auguste (323 av. J.-C. – 14 ap. J.-C.)*. *Personnes – Biens – Justice*, 2 τόμοι, Athènes. (Meletemata 66)
- Ziebarth, E. (1903) «Beiträge zum griechischen Recht. 1. Die Stiftung nach griechischen Recht» *ZVR* 16, 249-315.
- Ziebarth, E. (1906) «Beiträge zum griechischen Recht. 2. Juristisches aus griechischen Inschriften» *ZVR* 19, 269-312.

ABSTRACT

I. N. ARNAOUTOGLU: *Donations, endowments, and «foundations» in Greco-Roman antiquity. Problems of terminology*

Strategies of memory management in Greco-Roman antiquity varied greatly including among others dedication of statues, composition of epigrams, grandiose burial monuments, but also donations and endowments to counter the increasing demands of urban life in the *poleis* and to boost the symbolic capital of the benefactor. Scholars use the term “foundation” to describe any property transfer (of land or movables) to a collectivity (i.e. *polis*, civic subdivisions, *gerousia*, cult- and occupational associations) in order to finance from its income the performance on a regular basis of public (musical and athletic contests, sacrifices, banquets, provision of oil for the *gymnasium*, public buildings (baths, libraries), distribution of money or wheat) or private (funerary rites such as *rhodismos* and *stephanosis*) events associated with the memory of the benefactor(s), irrespective of the legal form that this transfer assumes. This approach is ambiguous since i) there was no term, either in Greek or in Latin, for a “foundation”, and ii) donations and endowments have each a distinctive set of rules and terms; for example, donations allowed the donator to alter the terms of it or to revoke it altogether. Moreover, since the solemn promise (*epangelia*) and donation was subject to acceptance by the collectivity, there was room for negotiation or even litigation. None of these alternatives appear in cases of “modal” endowments, whose execution depended exclusively on the conscientious adherence of the legatee to the wishes of the testator. Therefore, the aim of this article is to demonstrate that behind the wide but misleading use of the term “foundation”, more mundane legal forms consistently operate.

Inscriptions are the almost exclusive source of information about donations and endowments. They may include the text (in its integrity or fragmentary) of a donation as well as of a testament or more often references to the benefactions of the honoured person in honorary decrees and funerary monuments. Normative texts are few and far between (*IK* 11 (Ephesos) 17; *SEG* 56.1359; *Gnomon Idioslogos* 17; *SEG* 56.1002).

The all encompassing term “foundation” owes a great deal to B. Laum who in an admirable and still useful study of 1914 shaped the contours of the concept; nevertheless, while he wished to avoid a strict juridical definition of “Stiftung”, he succumbed to a wider designation, including dona-

tions. What Laum's approach lacks is a consideration of the structure which is going to administer the property transferred. In particular, appointing a collectivity (through a donation *sub modo* or a modal endowment) to manage a property serves the mode imposed in a quite different manner, largely depending on the prestige of the collectivity, than setting up an *ad hoc* structure to do exactly the same thing. The great majority of "foundations" in Greco-Roman antiquity are but donations or endowments *sub modo*; the term "(proto) foundation" should be reserved for an institutional arrangement appearing mainly in the Hellenistic communities of the Doric Aegean, according to which property was transferred not to an existing collectivity but to one created on purpose by the testator in order to administer the bequeathed property and to perform the prescribed rites. (SEG 15.637; IG xii (4) 348; IG xii (3) 330; IK 34 (Mylasa) 421-423; SEG 33.946; BCH 15 (1891) 550 no. 22) There is no need to assume that there is some sort of historical evolution from one form to another, since "(proto) foundations" seem to operate side-by-side with donations as well as endowments *sub modo*. Despite the lack of a consistently used terminology, in the great majority of cases there is a clear-cut distinction between transactions performed when the donator is alive (donations (*in vivo*) are described by terms such as *anatithēmi*, *anierō*, *aphierō*, *didōmi*, *dōroumai*, *epididōmi*, *kathierō*, *charizō*, *dosis*, *kata dōrean*) and transactions *mortis causa* (endowments are designated with the terms, *apoleipō*, *aphekō*, *didōmi*, *epikataleipō*, *kataleipō*, *apoleipsis*, *kataleipsis*, *lēgaton*, *kata diathēkēn*, *dia diathēkēs*).

Keywords: donation (*sub modo*), endowment (*sub modo*), bequest, *legatum*, foundation, testament.